

JIHOČESKÁ UNIVERZITA
V Českých Budějovicích
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

**Přípravenost studentů 5. ročníků Pedagogické fakulty
Jihočeské univerzity k řešení problematiky šikany v praxi**

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

Mgr. et Mgr. Lukáš Dastlík

Autor:

Martina Koupalová

23. 4 .2010

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě - v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

.....

datum

.....

podpis studenta

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucímu práce Mgr. Lukáši Dastlíkovi za jeho čas, ochotu a cenné rady při zpracování bakalářské práce. Jeho vedení a pomoci si velice vážím.

ABSTRAKT

Bakalářská práce „Připravenost studentů 5. ročníků PF JČU k řešení problematiky šikany v praxi“ je v teoretické části zaměřena především na uchopení šikany jako pedagogického problému, zpracovává základní informace o jejím vzniku a vývoji v třídním kolektivu a rozebírá i možné postupy při prevenci a nápravě. Výzkumná část zjišťuje postoje a názory garanta pedagogicko-psychologické přípravy, vyučujících a studentů k výuce problematiky šikany na PF JČU, zároveň prověřuje teoretické znalosti studentů. Výzkum proběhl v období prosince 2009 až března 2010 formou rozhovorů a dotazníků.

Klíčová slova: šikana, pedagog, student, připravenost, pedagogická fakulta

ABSTRACT

The theoretical part of the bachelor work “Preparedness of 5th Year Students of the Pedagogical Faculty at the University of South Bohemia to Deal with Problems of Bullying in Practice” focuses especially on grasping bullying as a pedagogical problem. It deals with basic information about the rise and development of bullying in the classroom and it looks in detail at possible methods of prevention and rectification. The research part establishes the attitudes and opinions of the guarantor of the pedagogical and psychological education, the teachers and students on teaching about the problem of bullying at the Pedagogical Faculty at the University of South Bohemia. At the same time it probes the students’ theoretical knowledge of the problem. The research was carried out in the period from December 2009 to March 2010 in the form of interviews and questionnaires.

Key words: bullying, teacher, student, preparedness, pedagogical faculty.

OBSAH

1. Úvod.....	str.7
2. Současný stav.....	str.8
2.1 Definice šikany.....	str.8
2.2 Šikanování ve školách.....	str.8
2.2.1 Co je šikanování a jak se klasifikuje.....	str.8
2.2.1.1 Šikanování jako závislost.....	str.10
2.2.1.2 Šikanování jako nemoc skupiny.....	str.10
2.2.2 Zvláštnosti šikany u dětí a dospívajících.....	str.13
2.2.3 Charakteristika účastníků šikany a okolnosti šikany.....	str.13
2.2.3.1 Agresor.....	str.13
2.2.3.2 Oběť.....	str.14
2.2.3.3 Konstelace skupiny.....	str.15
2.2.3.4 Osobnost pedagoga.....	str.16
2.2.3.5 Klima školní třídy.....	str.16
2.2.4 Důsledky šikanování.....	str.17
2.2.4.1 Oběť.....	str.17
2.2.4.2 Agresor.....	str.18
2.2.4.3 Skupina.....	str.19
2.2.5 Překážky v odhalení a vyšetřování šikany.....	str.19
2.2.5.1 Agresor.....	str.19
2.2.5.2 Oběť.....	str.20
2.2.5.3 Ostatní členové skupiny.....	str.20
2.2.5.4 Rodiče agresorů.....	str.21
2.2.5.5 Rodiče oběti.....	str.21
2.2.5.6 Pedagogové.....	str.22
2.2.6 Terapie.....	str.22
2.2.6.1 Okamžitá pedagogická pomoc – léčba příznaků.....	str.22
2.2.6.1.1 Diagnostika.....	str.23
2.2.6.1.2 Vyšetřování.....	str.24
2.2.6.1.3 Náprava.....	str.26
2.2.6.2 Minimální léčba skupiny – léčba příčiny.....	str.28
2.2.6.2.1 Diagnostika.....	str.28

2.2.6.2.2 Základní intervenční program	str.28
2.2.7 Prevence šikany.....	str.30
2.2.7.1 Prevence na úrovni školy	str.30
2.2.7.2 Prevence na úrovni školních tříd.....	str.31
2.2.7.3 Prevence na úrovni jednotlivců.....	str.31
2.3 Možnosti vzdělávání učitelů v problematice šikany	str.32
3. Cíl práce a hypotézy	str.33
3.1 Cíle práce.....	str.33
3.1.1 Cíl 1	str.33
3.1.2 Cíl 2	str.33
3.1.3 Cíl 3	str.33
3.2 Hypotézy	str.33
3.2.1 Hypotéza 1	str.33
3.2.2 Hypotéza 2	str.33
3.2.3 Hypotéza 3	str.33
4. Metodika	str.34
4.1 Popis metodiky	str.34
4.2 Charakteristika zkoumaného souboru.....	str.34
5. Výsledky	str.36
5.1 První část výzkumu	str.36
5.2 Druhá část výzkumu	str.37
5.3 Třetí část výzkumu	str.39
5.4 Shrnutí výzkumu	str.52
6. Diskuze	str.53
7. Závěr	str.55
8. Seznam použitých zdrojů	str.56
9. Přílohy	str.59

1. Úvod

Šikana je v dnešní době nepochybně jedním z vážných problémů nejen ve školství a třídním kolektivu. Ačkoli je její vznik podmíněn řadou zásadních faktorů a šikana je poměrně složitým procesem, přímou zkušenost s ní má až 41 % školáků (17). Toto číslo považuji za alarmující především z toho důvodu, že šikanu lze jen málokdy nazvat „negativním životním zážitkem“ nebo snad „školou života“, ale častěji se jedná o jedno z životních utrpení, jehož důsledky si oběť nese s sebou po celý zbytek života.

Terapie šikany je velmi náročným a složitým procesem, který mnohdy patří „do rukou“ odborníka. Naopak prevence jejího vzniku v třídních kolektivech a depistáž rizikových faktorů je ve značné míře proveditelná každým pedagogem, který se s konkrétním kolektivem stýká. Tato práce může být v učitelské praxi samozřejmě značně ovlivněna jak nastavením a přístupem školy, tak osobností učitele, přesto považuji alespoň základní přípravu na tuto problematiku u každého studenta v rámci vysokoškolského studia za zásadní. Vzdělanost pedagogů v této oblasti může změnit osudy mnoha potencionálních i reálných účastníků šikany.

Zjistit, jak jsou studenti učitelských oborů v závěru svého studia na PF JČU připraveni na práci se šikanou v praxi, to je předmětem mé práce.

2. Současný stav

2.1 Definice šikany

Šikana = „*def. (bullying, mobbing) šikanování; dle P. Říčana tělesné, psych. n. kombinované ponižování, příp. týrání jedinců jinými, nejčastěji ve vrstevnických skupinách; původci š. bývají jedinci tělesně silnější, starší, vyspělejší či v početní převaze*“ (Hartl, 2000, s. 591)

Šikana = „*def. násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit*“ (Vágnerová, 2008, s. 798)

Šikanování všeobecně lze nazvat všudypřítomným jevem, který může člověka doprovázet na celé jeho životní cestě - již v rodině mezi sourozenci, ve školce a škole (bullying), v partnerských vztazích (domestic violence), v práci (mobbing) i jinde. Tento společenský jev bývá patologickou součástí interakcí mezi lidmi a vede k poškozování jedince, skupiny a celé společnosti. (8)

2.2 Šikanování ve školách

Tato bakalářská práce se z různých druhů šikan zaměřuje vzhledem k tématu na šikanování ve školských zařízeních, je však důležité zdůraznit, že šikanování není záležitostí jen jednoho období a nedá se říci, že agresor „teď jen zlobí“ a „určitě z toho vyroste“. Nevyroste. Bezmocnost a slabost oběti násilí dále posiluje a riziko vzniku se zvyšuje právě u jedinců, kteří měli již dříve tendence jednat agresivně. (8, 24)

2.2.1. Co je šikanování a jak se klasifikuje

Šikanování je takové chování, kdy „*jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci*“. (Kolář, 2005, s. 27)

Konkrétně toto chování zahrnuje fyzickou i slovní agresi (včetně agrese sexuální), manipulaci s věcmi oběti a vystavování oběti izolaci. Důležitými body

pro rozlišení šikany je pak záměrnost, nepoměr sil mezi agresorem a obětí (zneužití nepoměru postavení a moci) a samoučelnost převažující nad obětí. Často je toto chování opakované. (1, 2, 8, 10, 13, 14, 24)

„Trojdimenzionální mapa“ dělí projevy šikanování na přímé a nepřímé, fyzické a verbální, aktivní a pasivní. Z tohoto pak vychází klasifikace typů šikany. (Kolář, 2005, Tab. 1)

Tabulka 1 - Klasifikace typů šikany (Kolář, 2005, s. 32)

Osm druhů šikanování	Příklady projevů
Fyzické přímé aktivní	Útočníci oběť věsí do smyčky, škrtí, kopou, fackují.
Fyzické aktivní nepřímé	Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbilil. Oběti jsou ničeny věci.
Fyzické pasivní přímé	Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice (fyzické bránění oběti v dosahování jejich cílů).
Fyzické pasivní nepřímé	Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na záchod (odmítnutí splnění požadavků).
Verbální aktivní přímé	Nadávání, urážení, zesměšňování.
Verbální aktivní nepřímé	Rozšiřování pomluv. Patří sem, ale i tzv. symbolická agrese, která může být vyjadřována v kresbách, básních apod.
Verbální pasivní přímé	Neodpovídání na pozdrav, otázky apod.
Verbální pasivní nepřímé	Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé.

Šikanování můžeme považovat „pouze“ za nemocné chování, ale pro praxi je nutné a důležité pochopit i širší aspekty tohoto patologického jevu - je třeba vědět, že šikanování může mít i podobu závislosti a onemocnění celé skupiny. (8)

Vyjma šikany mezi žáky v kolektivu, kde jsou vztahy rovnocenné, se ve škole může objevit ještě zneužívání moci učitelem a syndrom týraného učitele (stejně tak mobbing a bossing v pedagogickém sboru). (8)

2.2.1.1 Šikanování jako závislost

Mezi agresorem a obětí vzniká v některých případech šikanování vazba, která vychází z lidské potřeby skrýt vlastní strach a současně využít strachu druhého. Od umění skrýt vlastní strach, který má v sobě (ať už vědomě či nevědomě) každý z nás, se dále ve skupině diferencují jedinci na silné a slabé. Mezi těmito vzniká posléze pevná vazba, navzájem se potřebují. (8)

V šikaně se jedná o to, že mezi obětí a agresorem vzniká nesvobodný vztah, scénář skryté spolupráce, kdy se oběť chová bizarně, poslušně a vstřícně – tento jev mate i mnoho odborníků. Jeho základem jsou legrácky, ona hra se strachem, kdy agresor zjišťuje příjemné pocity a uspokojení ze strachu druhého a má tendenci prožívání tohoto pocitu stupňovat. Oběť se zpočátku hře podvolí, někdy ji vyhledává – důvodem mohou být jisté dispozice z rodiny nebo obdiv k autoritám. (6)

Mezi agresorem a obětí šikany může v pokročilejších stádiích vzniknout až závislost - agresor si dokazuje svoji nezničitelnost a nedotknutelnost prostřednictvím páchaní násilí na oběti znovu a znovu, svou oběť potřebuje. V šikanovaném jedinci se naopak na základě prolomení jeho obran vytváří sebezničující síly (chronické deprese, pocity viny), které mohou zapříčinit až extrémní formu závislosti - identifikaci s agresorem – oběť považuje agresora za kamaráda, obdivuje ho (tento jev byl pojmenován „Stockholmský syndrom“). V této souvislosti je výstižné přirovnání oběti a šikanujícího ke dvěma boxerům v ringu - je-li ten slabší v těsné blízkosti jeho soka a „objímá ho“, nemůže být uhozen. Vágnerová (2008) vysvětluje identifikaci oběti a agresora na základě přenosu – šikanované dítě by chtělo být také tím, kdo se ničeho a nikoho nebojí. (2, 4, 8, 24)

2.2.1.2 Šikanování jako nemoc skupiny

V přístupu k terapii šikany je nutné pochopit, že se nikdy nejedná jen o vztah agresora a oběti - vždy se děje v širším sociálním kontextu a poukazuje na určitou nemoc skupiny. Toto onemocnění se dle Koláře (2005) vyvíjí v pěti stádiích, která představují schéma pokrívování vztahů ve skupině. (2, 8, 13)

Při popisování prvního stadia, tzv. „zrodu ostrakismu“, vychází Kolář (2005) z klasických sociometrických studií - ty nám ukazují, že v každé skupině je jedinec či jedinci, kteří se nacházejí „na chvostu“, na spodní příčce pomyslného společenského

žebříčku. Tito neoblíbení, neuznávaní jedinci zažívají tzv. ostrakismus, který obsahuje prvky šikanování. „*Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře... Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod.*“ (Kolář, 2005, s.36) (1, 13)

Druhé stadium s sebou přináší fyzickou agresi a přitvrzování manipulace. Často k tomu dochází na základě náročných situací v kolektivu, kdy se ostrakizovaní žáci stávají ventilem napětí, obětním beránkem (tzv. scapegoating), ostatní kolektiv se na základě „společného nepřítele“ stmeluje. Často nastává druhé stadium i tehdy, když je třída založena na nepříznivé sociometrické konstelaci - v jedné třídě se sejde několik agresivních asociálních jedinců a uspokojování svých potřeb násilím provádějí od své přirozenosti, postupně dojde k prolomení posledních zábran a na základě „chuti moci“ začnou své chování opakovat. Je-li tímto jedincem sociometrická hvězda třídy, situace je velmi nepříznivá pro další vývoj. Nastalá situace je dále do značné míry závislá na ostatních žácích ze třídy - na jejich postojích k násilí a šikaně, na vztazích ve skupině (přičemž je třeba zdůraznit, že ideální skupina s kamarádkou soudržností nevzniká sama od sebe, ale je výsledkem dlouhodobého pedagogického působení). Vágnerová (2008) uvádí, že vysoké riziko vzniku šikany nastává v době, kdy se třída mění na skupinu, která má svou vlastní strukturu, hierarchii a normy. Tato skupina dokáže alespoň krátkodobě jednat organizovaně a prosazovat tak nově objevenou sílu – mnohdy si svou moc dokazuje právě vůči znevýhodněným či nějak vyčnívajícím členům, což souvisí s tlakem dětské skupiny na konformitu. (1, 8, 13, 24)

Třetí stadium onemocnění skupiny je klíčovým momentem, dochází k vytvoření „jádra“, nazývaném také „nukleový základ“. Jestliže se neučiní přítrž agresi a manipulacím v začátcích, vytvoří si agresivní jedinci „úderné jádro“ - spolupracují a systematicky šikanují nejvhodnější oběti (jedinci ze sociometrického chvostu). Nezformuje-li se ani v tuto chvíli minimálně stejně silná pozitivní podskupina, která se proti takovému chování postaví, může šikana nerušeně pokračovat. Kolář (2005) uvádí z vlastní zkušenosti, že taková pozitivní podskupina vzniká velmi zřídka, navíc je značně zranitelná novými okolnostmi - příchodem dalšího agresora nebo typického obětního beránka. Členové pozitivní podskupiny navíc dodržují pravidla, často především „zákon nejvyšší“ – „nebonzují“ a tím nepřímo umožňují bujení choroby. (1, 8, 13)

Čtvrté stadium se vyznačuje přijetím norem agresorů většinou žáků, ty se stávají nepsaným zákonem. Tehdy neformální tlak ke konformitě získává novou dynamiku a jen málokdo se mu zvládne postavit. Hlavní roli zde hraje především strach. Skupina se mění šokujícím způsobem - její členové si vytvářejí jakousi alternativní identitu, která je zcela poplatná normám vůdců. Toto se týká i mírných a klidných žáků – začínají se chovat krutě, aktivně se šikany účastní a uspokojuje je to. (1, 8, 13)

Pátá fáze nemoci skupiny představuje totalitu - dokonalou šikanu. Toto „stadium vykořisťování“ probíhá na základě uznání norem agresorů všemi (či téměř všemi) členy této skupiny. Žáci se rozdělí na dvě skupinky, které je možné pojmenovat jako „otrokáře“ a „otroky“ (a i oni sami tuto nebo podobnou terminologii často používají), přičemž otrokáři využívají vše, co je na otrocích využitelné. Pro agresory se šikanování často stává závislostí a alternativní identita zcela vytlačuje zbytky lidskosti a pocity viny i u ostatních. Jelikož má přijetí této tzv. dílčí, skupinové normy za následek deformaci hodnocení, brutální násilí se považuje za normální, někdy dokonce za výbornou zábavu. Závislejšími se stávají i oběti, které jsou ochotny udělat cokoli, přijímají či alespoň plně respektují normy agresorů, bojí se o svůj život, někdy mají dokonce pocity viny a výčitky svědomí, smýšlí-li negativně o otrokářích. Nutno podotknout, že toto stadium je příznačnější pro šikanu ve věznicích, vojenských zařízeních či výchovných ústavech, ale někdy se objeví i ve škole. To bývá tehdy, je-li vůdcem jádra a iniciátorem šikany sociometrická hvězda kolektivu, pedagogy oblíbený žák s dobrými studijními výsledky, organizačními schopnostmi apod. Tehdy mají pedagogové tendenci přehlížet prvky šikany nebo si je vykládat v neprospěch oběti (zvláště jde-li o výukově slabšího žáka). (1, 8, 5, 13)

Znát pět stádií vývoje šikany jako nemoci skupiny je zcela zásadní pro její účinnou prevenci a léčbu. Nutno také podotknout, že někdy bývá vývoj totalitní šikany zkrácený s vynecháním některých stádií, ale vždy postupuje od testování terénu ze strany agresorů po přijetí násilí jako normy ostatními členy skupiny. Totalitní šikana se může vyvinout i bez přítomnosti přímé fyzické agrese (což bývá často u dívčí šikany a šikany mentálně a tělesně postižených jedinců zdravými žáky), stále však může jít o šikanu dokonalou - rozhodující je právě přijetí norem agresorů všemi (či téměř všemi) členy skupiny. Takový psychoteror si rozhodně nezadá s nejbrutálnějším utrpením fyzickým, jehož nejvyšší formou je veřejný lynč, kdy je oběť označena za viníka všeho

špatného dění ve třídě, exkomunikována a je jí doporučováno opustit kolektiv, spáchat sebevraždu apod. (1, 8, 13)

2.2.2 Zvláštnosti šikany u dětí a dospívajících

Šikanování u dětí a dospívajících má své zvláštnosti. Ačkoli jsou kořeny a mechanismus vzniku stejné jako u dospělých, častěji se jedná o jinou agresi, nižší intenzitu brutality a oslabenou účinnost manipulace - méně často se objevují šikany dokonalé, jsou ale i dospívající agresori, kteří si svou nápaditostí a krutostí nijak nezadají s šikanujícími v dospělém kolektivu (někdy se objevují už zde prvky sexuálního sadismu, běžně však sexuální „humor“). Dětské šikany bývají oproti šikanám mezi dospívajícími méně propracované a systematické, více náladové, jsou snadněji odhalitelné a lépe napravitelné. (8, 24)

2.2.3. Charakteristika účastníků šikany a okolnosti šikany

2.2.3.1 Agresor

Podle Koláře (2005) nejsou agresori psychopatické osobnosti, ačkoli renomovaní odborníci nezřídka zastávají opačný názor (agresori jsou agresivní psychopati a oběti psychopati asteničtí). Jedná se o lidi, kteří se psychiatrickou diagnózou nejčastěji nijak neliší od ostatních, jsou „jen“ extrémně egoističtí a egocentričtí – agrese a krutost, která je v nějaké míře v každém z nás, tak nemá zábrany, bují a je tak plně k dispozici „kojeneckému charakteru“ agresora. Dle Koláře (2005) se jedná o problém morálky a duchovního rozměru člověka. (8)

Šikanující agresor bývá často zdatný (fyzicky nebo psychicky), ale také neukázněný a má silnou potřebu předvádět se, prosazovat a dokazovat svou převahu. Ve vztahu k ostatním bývá obvykle necitlivý, bezohledný a na základě projekce svých tendencí podezírá ostatní ze sklonu ubližovat druhým. Šikanující agresor nezná výčitky svědomí ani pocit viny. Často má tendenci řešit již odmala vše násilím. Školní prospěch může být různý. Na základě sobecké a sebestředné orientace agresor často vysvětluje

a ospravedlňuje šikanu takovými vysvětleními, kdy vlastně viní oběť – že agresory provokovala, že se jejich jednání vlastně také smála apod. (8, 13, 14, 24)

Jak Kolář (2008), tak Vágnerová (2008), Matějček (2005) a Výrost (2008) uvádějí, že pohotovost k agresivnímu jednání zvyšuje zkušenost z rodiny – pokud se v rodině upřednostňovalo násilí jako nejčastější možnost řešení problému (zároveň se jedná o dítě, které vykazuje v oblasti citové deprivaci či subdeprivaci). Kolář (2008) toto dítě označuje jako agresora „primitivního, hrubého, impulzivního“ a dále doplňuje další dva typy agresorů: „slušného, kultivovaného“, který byl často vychováván důsledným a velmi náročným způsobem (někdy až dril bez lásky) a „srandistu“, který šikanuje pro pobavení sebe i kolektivu a souvislost s jediným výchovným stylem nebyla pozorována. (8, 9, 13, 15, 24, 26)

Šikana a agresivní chování bývají převážně záležitostmi mužskou a chlapeckou – a to právě v období, kdy se tvoří mužská identita (od 8 - 9 let výš). Tuto agresivitu však mají zvládat především ženy (vzhledem k feminizaci školství a krizi mužské role v manželství a rodině) a to má dnes své přirozené následky. (15)

2.2.3.2 Oběť

Šikanováním bývají ohroženy převážně děti „nejslabší ze slabých“ – ty, které nedokáží svůj strach vůbec skrývat a mají vrozenou i slabou reaktivitu v zátěžových situacích (propadají panice, ztrácejí hlavu, jsou příliš sebekritické apod.). Takto se mohou projevat i děti konstitučně silné a vyspělé. (2, 8, 14)

Oběť bývá častěji nějak znevýhodněna – tiché, plaché, nesmělé, úzkostné děti, s nízkým sebevědomím, nekomunikativní, někdy něčím výjimeční a nápadní (obezita, rozštěp rtu, akné, zvláštní zájmy či chování), případně s nízkým socioekonomickým statusem. Agresor tyto vlastnosti odmítá, nechtěl by je mít a na základě přenosu je pak trestá u jiných dětí. Školní prospěch zde nehraje výraznou roli. (2, 8, 13, 14, 15, 24)

Výchova dítěte, které se stává obětí, často postrádá přípravu na samostatný život ve společnosti – dítě se neumí učit, jak se o sebe postarat sám, neumí se nikomu postavit ani se obhájit. Jedná se o děti příliš hýčkané a nadměrně chráněné, které rodiče nikdy nenechají, aby cokoli udělaly samy. (2, 8, 14)

Stejně tak jsou ohrožené děti, jejichž rodiče jim příliš lásky nedávali a ony si tak neosvojily vnitřní pocit bezpečí, neumí se cítit silné a podhodnocují se. Tyto děti jsou schopné všeho, aby získaly lásku. (2, 8, 14)

Dalším pochybením ve výchově může být nedostatečné či nevhodné učení – dítě nezná hranice, jaké by vůči němu měli dodržovat ostatní lidé, nebo je zvyklé na takový stupeň agrese z domova, že ve škole nemůže rozpoznat, co je ještě v normě a co ne. (2, 14)

Každopádně je při vyšetřování nutné, pátrat vždy po ukazatelích, které nám prozradí, proč je šikanováno právě toto a ne jiné dítě. Můžeme mu tak velmi pomoci do budoucna pro život v jiných kolektivech a pro zlepšení vztahů v rodině. (2, 8, 13)

2.2.3.3 *Konstelace skupiny*

Účastníci šikany, kteří nejsou přímo oběťmi či agresory, ale plní roli přihlížejících, mohou velmi zásadně ovlivnit další dění. Záleží z velké části na nich, zda šikana zapustí ve skupině kořeny, nebo bude jednoznačně a nekompromisně zastavena. Riziková skupina je zejména ta, která se vyznačuje tuhou vnější kázní, vykazuje hierarchickou organizaci a objevuje se v ní více agresivních jedinců. (8, 13)

Pokud hodnotí většina členů skupiny vše ze svého sebestředného pohledu a jednotliví žáci zaujímají stanoviska nezájmu, dávají ruce zcela pryč, sympatizují s agresory či se dokonce aktivně zapojují do týrání spolužáka, je velmi nepravděpodobné, že se totalitní šikana nevyvine, nedojde-li k radikálnímu zásahu třetí strany. Značným problémem je zde společenská tolerance šikany, protože násilné chování bývá někdy hodnoceno jako obdivuhodná síla zvládnout všechny situace a problémy. Postavení agresora ve skupině tak ještě roste. Někdy má šikana dokonce označení „tradice“ a je předávána z ročníku na ročník. (8, 13, 24)

Jedinci, kterým se násilné chování nelíbí, jsou často až paralyzováni strachem a proto nepodnikají protiakce (svou roli zde hraje tlak na konformitu). Více než polovina adolescentů se se šikanou vyrovnává popřením. To je v této situaci obranná reakce proti pocitu bezradnosti v situaci, kdy jedinec neví, co dělat. Situaci dále přirostřuje fakt, že oběť bývá obvykle nesympatická a nachází se na nejnižších příčkách společenského žebříčku. Pocity ostatních vůči ní jsou často ambivalentní, kdy se střídá soucit s pohrdáním. Navíc s klesající prestiží někoho jiného stoupá ve skupině prestiž

ostatních, což může být lákavé, jelikož ostatní jedinci jsou těmi, kteří jsou hodnoceni lépe. A to bývá, zvláště ve školních třídách, velmi důležité. (8, 24, 25)

Podstatné je vědět, že konstelace postojů se v průběhu onemocnění skupiny mění a v terapii je nutné vycházet z aktuálního stavu. (8, 24)

2.2.3.4 Osobnost pedagoga

Hlavním nástrojem pedagoga, kterým může ovlivňovat skupiny i jednotlivce, je jeho osobnost a autorita (především neformální). Měl by rozumět sám sobě, znát své možnosti a reflektovat sám sebe i svůj vztah k žákům. Je-li tomu jinak, může na svých svěřencích napáchat velké škody. V souvislosti s šikanováním se jedná hlavně o nedostatky v oblasti motivace a mravnosti. (1, 8)

Ačkoli může být motivace k pedagogické činnosti silná, nemusí vycházet ze správných zdrojů, např. jedná-li se o uspokojení potřeby moci, potřeby stavět se do role významné autority, která může přikazovat, manipulovat, trestat a uspokojení potřeby cítit se nadřazený. Zároveň s těmito potřebami jde často, ruku v ruce, nízká sebedůvěra až pocity méněcennosti. Takto zaměřený pedagog může výrazně podporovat ducha šikanování. (8)

Šikanu může podporovat i pedagog nevyzrálý, který není schopen vnímat skupinu jako živý mechanismus a přehlíží patologické projevy. (8)

Z právního hlediska se učitel může v této souvislosti dopustit několika trestných činů (viz *Příloha 2*).

2.2.3.5 Klima školní třídy

Klima školní třídy je sociálně-psychologickou proměnnou, která zásadně ovlivňuje školní úspěšnost žáků i jejich chování. Nikdy nejde jen o žákovu osobnost a její zvláštnosti. (3)

Na tvorbě klimatu se podílejí všichni aktéři – jak žáci (a jimi tvořené skupinky), tak učitel – a je dlouhodobým jevem. Obsahově zahrnuje ustálené postupy vnímání, prožívání, hodnocení a reagování všech aktérů na odehrávající se (či minulé i budoucí) situace. (3)

Vytvořené klima může vykazovat nejrůznější charakteristiky pro žákovské učení a chování (od pocitu pohody, spolupráce, chuti do práce až k soutěživosti, nenávisti, strachu či lhostejnosti). Diagnostika klimatu školní třídy je pro práci se šikanou zásadní. (3)

V souvislosti s klimatem třídy a šikanou hovoří Kolář (2005) o tradičním pedagogickém stylu, který se vyznačuje hierarchicko-autoritativním uspořádáním a jednostrannou komunikací, kde chybí spolupráce mezi žáky. Takový styl je překážkou úspěšné prevence sociálně-patologických jevů a neumožňuje pedagogům tyto jevy včas rozpoznat a zasáhnout proti nim. Naproti tomu demokratický styl tvoří zajímavou strukturu, která není dělena na „oni“ a „my“ a nepodněcuje žáky, vytvářet si svou vlastní a přijatelnější parastrukturu. Normy, hodnoty a postoje jsou vlastní jak učitelům, tak žákům a žáci je dodržují i za nepřítomnosti učitele. Učitel zároveň systematicky pracuje se zpětnou vazbou od jednotlivých žáků. (8)

2.2.4 Důsledky šikanování

Šikanování je poruchou skupiny, čili jeho důsledky nenesou pouze oběť a agresor, ale i všichni jedinci, kteří byli jejími svědky v roli přihlížejících, a skupina jako celek. Dalšími postiženými jsou i všichni ostatní účastníci dění – pedagogové, rodiny účastníků apod. (8)

1.2.4.1 Oběť

Následky šikanování u obětí vycházejí z několika faktorů – z konkrétních zážitků šikany, z míry dosažené destruktivity a z míry obranyschopnosti oběti, která závisí z velké části na minulosti oběti a pocitu bezpečí a jistoty doma. Důležitá je i osobnost agresora (jaký má vztah k rodině apod.), bezprostřední chování po prožití traumatu (zda oběť začne mluvit, zda se setká s důvěrou a pochopením) a další okolnosti. (2, 8)

Oběti počátečních stádií šikanování (1., 2., 3. stupeň) prožívají někdy dlouhodobou frustraci uspokojování potřeb. Proto je důsledky počátečních stádií nutné chápat jako těžkou psychickou deprivaci. Vystavení tzv. subtilnímu násilí (izolace,

zesměšňování, ponižování, nadávání) a bolestivému emočnímu tlaku narušuje pozvolna vývoj oběti a může vést k neurotickým a psychosomatickým obtížím. Objevuje se nepozornost při vyučování, únava, smutek, zhoršení prospěchu, psychosomatická onemocnění, záškoláctví, poruchy v sociální oblasti, noční můry, poruchy spánku, poruchy sebehodnocení a sebepojetí, trvalý strach, celková nejistota a další. Typickým důsledkem je to, že oběť neusiluje ani po delší době o zlepšení svého společenského postavení a stává se ve všech sociálních skupinách outsiderem. Tyto problémy přetrvávají v člověku jako opouzdřené rány a vrací se obětem ještě po letech. (1, 2, 8, 13)

U obětí 4. a 5. stádia šikanování postihují důsledky celou osobnost, jsou velmi závažné a dlouhodobé, nejtragičtější případy končí sebevraždou. Oběť se často zhroutí a prožívá panický strach o svůj život, nemůže spát a trpí nočními děsy, často má psychosomatické obtíže a chronické depresivní stavy. Někdy je nutná dlouhodobá léčba a následný invalidní důchod. Oběť také někdy není schopna dokončit školu, jelikož má těžkou poruchu sebehodnocení po „vygumování“ vlastní vůle a sebezničující tendence osobnosti. (1, 2, 8, 12, 13)

Oběti pokročilých šikan mívají tendence vše vzdát, od všeho utéci a skrýt se. Nutně potřebují pomoci, ale je velmi těžké, přesvědčit je ke spolupráci. V pozdních následcích pokročilých šikan vykazují oběti stejné příznaky jako lidé, kteří se vrátili z koncentračních táborů – tzv. syndrom vyhlazovacích táborů, který je charakteristický depresi, poruchami vývoje osobnosti a adaptability a sebedestruktivními tendencemi. (8)

2.2.4.2 Agresor

Dopad, který má šikana na její iniciátory, je rovněž velmi vážný, ačkoli je někdy méně vidět. Jejich deficit v duchovním a mravním vývoji se prožitými událostmi rozvíjí do osobnosti skutečného „charakterového mrzáka“, který má zafixované antisociální postoje. (8)

Ve školním věku se jedná o zhoršení prospěchu, členství v rizikových partách a horší využívání vlastních duševních schopností. V dospělosti je výrazně vyšší kriminalita a u dívek i krutost k vlastním dětem. (1, 13)

2.2.4.3 Skupina

Skupina, kde byly takto patologicky narušeny vztahy v souvislosti se šikanou, ztrácí samozřejmě jakýkoli výchovný efekt, který má zdravá komunita. Výukový efekt je taktéž minimální. (8)

Nepřímí účastníci a svědci šikanování ztrácí iluze o společnosti ochraňující každého před všemi formami násilí. Čelí faktu, že autority nijak nezasahují, ačkoli je evidentně překračována norma a mohou tak dospět k násilí a překračování zákonů společnosti i oni sami. (1, 8, 13)

2.2.5 Překážky v odhalení a vyšetřování šikany

Nemocná skupina není jen „mimo realitu“ v přijatých normách a nepsaných zákonech, ale zároveň si vytváří systém, který šikanu zakrývá a brání skupině se uzdravit. Znat tento systém a počítat s jeho fungováním, je pro prevenci a terapii šikany stejně důležité jako znalost vývoje šikany a jejích základních znaků. (8)

Odhalení pokročilé šikany brání z rozličných důvodů všichni, kteří se vyšetřování šikany účastní. Z tohoto důvodu musí mít cesta prevence i nápravy systémovou povahu. (8)

2.2.5.1 Agresor

Agresori, včetně těch usvědčených, šikanování často popírají. Záměrně promyšleně lžou a překrucují fakta (často pod vlivem sebeklamu). Nejčastěji agresor otočí celou situaci a obrátí role. (8)

Je-li šikana v počátcích, často nebývá pomocí svědků těžké odhalit lži šikanujících. Mnohem obtížnější a někdy i nemožné, je prokázat lež u pokročilé nebo dokonalé šikany, jelikož kolektiv stojí vlastně na straně agresora. (8)

Zásadní chybou je přímé (bezprostřední) vyšetřování podezřelých agresorů a jejich konfrontace s oběťmi. (8)

2.2.5.2 *Oběť*

Vyšetřování šikany začíná zpravidla u oběti, od které je však těžké získat podrobnější a objektivní informace - minimálně se jí velmi těžko mluví o prožitém utrpení, hrozí jí ztráta zbytku sebeúcty a rozbití osobní integrity. Má strach z pomsty ze strany agresora, někdy si toho příliš nepamatuje, u pokročilé šikany může mít i zvnitřněný zákaz „bonzovat“ a cítit pocity viny z odhalení agresora. Uvedené překážky mohou někdy působit společně, vzájemně se posilovat a na základě toho také někdy oběti u soudu odvolávají své výpovědi. (8, 20)

Při první komunikaci s obětí může právě pedagog udělat několik závažných chyb. Stane-li se, že oběť v počátečních stádiích šikanování odhalí své trápení i pachatele a pedagog nereaguje správně (např. si agresora ihned zavolá, poslechne si výpovědi v konfrontaci a jelikož agresor obvykle dokáže výpověď oběti vyvrátit či zpochybnit, potrestá obě strany nějakým mírným trestem), aktuální situaci tak pro oběť jen zhorší (bude pykat za „bonzování“). Do budoucna už oběť svého mučitele zřejmě nikdy neprozradí a bude ho ve svém vlastním zájmu krýt. Někdy je též v kabinetě veden rozhovor způsobem „jako chlap s chlapem“ nebo podobně necitlivě bez empatie, což přináší jen další zhoršení psychického stavu oběti a snížení důvěry v jakýkoli pozitivní obrat situace i odvahy bojovat. (8)

2.2.5.3 *Ostatní členové skupiny*

Výpovědi ostatních členů skupiny se do značné míry odvíjejí od pokročilosti šikany ve třídě - čím je situace závažnější, tím těžší je proniknout do neformálního života skupiny. (8)

Velmi neefektivní, ve všech stádiích šikany, je taková pedagogická intervence, kdy učitel vyslýchá žáky najednou ve třídě. Ti buď již mají zvnitřněnou patologickou alternativní identitu, nebo prostě strach, aby se agresorům do hledáčku nedostali oni sami. Vypovídají-li takto všichni žáci ve třídě, oběť s největší pravděpodobností pouze přikývne, že se vlastně nic nestalo, byla to náhoda apod. a vyšetřování bude u konce. (8)

2.2.5.4 Rodiče agresorů

Někteří rodiče chrání své dítě-agresora za každou cenu. Nemohou uvěřit, že se jejich dítě chovalo jako tyran, nevěří výpovědím svědků, obracejí celou situaci, viní oběť apod. Je-li to ještě možno, bagatelizují skutky na obyčejnou klukovinu, věří verzi svého dítěte, přijímají jeho pohled na věc a jsou naprosto neempatičtí vůči oběti (někdy dokonce tvrdí, že kdo se neumí bránit, zaslouží si to apod.). V takových případech musí někdy škola učinit opatření bez spolupráce s rodiči, což je na škodu úspěšné nápravě. (8)

Někteří rodiče se naopak ke svému dítěti zachovávají velice tvrdě a agresivně (je možno vidět určitou nápodobu v chování rodiče a agresora), spíše sporadicky se rodiče chovají citlivě a empaticky spolupracují. (8)

Minimálně zpočátku je vhodné sejít se s rodiči agresorů jednotlivě, ne hromadně, a pomoci jim konstruktivně přijmout selhání jejich dítěte, což je velmi důležité pro další práci. Při hromadném setkání navíc hrozí vzájemné podpoření sebeklamu, sjednocení proti společnému nepříteli apod. (8)

2.2.5.5 Rodiče oběti

Rodiče oběti někdy na základě strachu o život a zdraví svého dítěte trvají na tom, aby vyšetřování neproběhlo, aby agresoři nebyli potrestáni ani veřejně odhaleni a aby došlo jen k nenápadnému a tajnému přeložení dítěte na jinou školu (mají strach, že by si v případě potrestání agresoři jejich dítě našli a ublížili mu). Někteří rodiče se na nějakou dobu zcela izolují od společnosti, přerušují se školou veškeré kontakty, nedovolí žádné vyšetřování a své dítě skryjí. Zde je nutné podotknout, že odborné vyšetřování se speciálně zaměřuje na ochranu bezpečnosti dítěte. (8)

Při komunikaci s rodiči oběti je nutné chápat jejich strach a neprovádět nekvalifikované zásahy bez jejich svolení, na druhou stranu nelze jen respektovat obavy rodičů a nesnažit se je získat pro spolupráci. Nedojde-li k vyšetřování, stav ve třídě se po odchodu oběti nezmění, pouze si agresoři vyberou jiného slabšího spolužáka. (8)

2.2.5.6 Pedagogové

V některých případech pokročilých šikan chrání pedagogové agresora či vůdce agresorů a brání tím nevědomě vyšetřování - to bývá v případech, kdy je iniciátorem šikanování sociálně zdatný sympatický jedinec, který s pedagogy dlouhodobě spolupracuje. Jelikož máme přirozenou tendenci podléhat těm názorům, které odpovídají našemu očekávání, je pro pedagoga velmi těžké si představit, že by mohl být agresorem třeba nejlepší student třídy. (8)

Je však velkou chybou vyloučit předem z vyšetřování vzorné studenty s příkladným vystupováním - vývoj skupinové šikany je věc podpovrchová a má svou dynamiku, která neodpovídá běžné logice. I nejlepší student ze třídy může být agresorem. Učitel někdy v dobré víře navíc osloví právě vzorné úspěšné žáky, aby mu pomohli vyřešit celý problém a popsali mu pravý obraz věci. Takový rozhovor může být v uvedeném případě navíc zcela kontraproduktivní. (8)

Pedagog by se proto měl naučit vyhledávat signály a projevy, které skrytý život skupiny odhalí. (8)

2.2.6 Terapie

Terapie šikany je dlouhodobou a komplikovanou záležitostí. Sestává se z okamžité pedagogické pomoci a minimální léčby skupiny. (8, 13)

2.2.6.1 Okamžitá pedagogická pomoc – léčba příznaků

K bezpráví dochází nejčastěji v prostorách školy, navíc na každé škole šikana je, v nejlepším případě, v zárodečné formě. Učitelé by proto měli být skutečně připraveni na práci se šikanou (především by měli znát diagnostiku a prevenci), aby dokázali své žáky ochránit. (1, 8)

Všichni učitelé by si měli být vědomi minimálně typických pedagogických „hrubek“ a vyvarovat se jich – patří sem např. přehlížení šikany, její bagatelizace, podceňování důsledků šikany, přenesení zodpovědnosti na oběť, příliš brzká konfrontace s agresorem, konfrontace agresora a oběti, odsouzení agresora jako

osobnosti (nikoli jeho chování), ustoupení šikanujícímu na úkor oběti nebo skupiny. (1, 8)

2.2.6.1.1 Diagnostika

Pedagog, který chce šikanu úspěšně řešit, by měl předem vědět a být připraven na to, že „...změní tak trochu profesi a stane se laickým kriminalistou a psychoterapeutem... Navíc bude poskytovat ochranu a emoční podporu oběti, která se často nachází v krajní nouzi. ...musí počítat s tím, že se bude muset citově a časově angažovat.“ (Kolář, 2005, str. 108)

Šikana se nejčastěji začne řešit na základě náhodného alarmujícího signálu – např. učitel žáky při šikaně přistihne, rodiče požádají učitele o prověření jejich podezření, nebo oběť projeví nějakou zoufalou reakci. Tyto signály by neměly zůstat dílem náhody a měly by být aktivně vyhledávány (např. pomocí anonymních depistážních dotazníků). (8)

Nepřímé varující signály jsou méně zjevné, ale stejně důležité. Neměly by unikat pozornosti pedagogů, jelikož v sobě mají skryté volání o pomoc. Mezi tyto signály patří např. častá špatná nálada dítěte, pozice outsidera, náhlé zhoršení prospěchu a domácí přípravy, stavu sešitů a pomůcek, nesoustředěnost, nadměrná omluvená či neomluvená absence, ale třeba i čekání žáka na učitele a vcházení do hodiny až s ním a různé vtípky a žertíky či nepřátelské chování v průběhu hodin. (8, 22)

Při diagnostice šikanování musíme začít odhadnutím závažnosti onemocnění, především musíme rozpoznat počáteční stadium šikanování od pokročilého (Tab. 2). Dále hodnotíme závažnost a četnost agresivních projevů (skupinové bití, škrcení a projevy podobně brutální naznačují pokročilé stadium), trvání šikanování (o pokročilé stadium se obvykle jedná cca po 3 měsících) a počet obětí a agresorů (jsou-li v každé skupině tři, čtyři i více zástupců, zřejmě se jedná o šikanu totalitní). (8)

Tabulka 2 – Charakteristiky počátečních a pokročilých stádií šikany (Kolář, 2005, str. 111)

	Počáteční stadium	Pokročilé stadium
Jak se oběti chovají a jak odpovídají?	Poměrně otevřeně hovoří o tom, co se jim stalo a kdo je šikanoval.	Je patrná ustrašenost, nechtějí prozradit, kdo jim ublížil. Někdy zdůvodňují své zranění bizarním způsobem.
Jak svědkové spolupracují?	Vyjadřují nesouhlas se šikanováním a bez většího strachu vypovídají.	Odmítají vypovídat, tvrdí, že nic neviděli a neslyšeli. Občas přiznávají, že nesmějí nic říct, protože by měli peklo. Případné výpovědi působí podezřele.
Jak se svědkové vztahují k podezřelým a agresorům?	Násilí nepopírají a vyjadřují vůči němu své výhrady.	Násilí bagatelizují nebo ho popírají.
Jak se o konkrétním násilí vyjadřují ostatní členové skupiny?	Projevují soucit s obětí a porozumění neférovosti ubližování silných slabým.	Oběť je kritizována a znevažována. Často je obviněna, že si to vlastně způsobila sama.
Jak se členové skupiny vztahují k trpící nebo zraněné oběti?	Agresoři nejsou vnímáni jednoznačně pozitivně, ale diferencovaně, jejich okolí se to nebojí vyjádřit.	Oceňují, chválí a brání agresory, případně pro ně hledají polehčující okolnosti.
Jaká je atmosféra ve skupině?	Malá soudržnost, nespolupráce, omezená, „pokulhávající“ svoboda projevu a názoru. Atmosféra je však ještě živá.	Těžká atmosféra strachu, napětí a nesvobody. „Špatně se tu dýchá.“

Rozeznáme-li situaci pokročilé šikany, je nutné okamžitě zajistit ochranu obětem a zajistit diagnostickou a terapeutickou pomoc odborníka zvenčí. V případech počátečních stádií šikany může dobře připravený pedagog zvládnout situaci i sám. (8)

2.2.6.1.2 Vyšetřování

Schéma bezpečné a obezřetné strategie je platné pro vyšetřování jak počátečního, tak i pokročilého stadia šikany. Zaměřuje se na takový postup, který ochrání oběti i svědky a informátory. (8)

V rámci první pomoci a tradiční pedagogické odbornosti je nejvhodnější použít tzv. strategii lokální a vnější, která je časově nejméně náročná. Sestává se z pěti kroků, kterými jsou:

1. *Rozhovor s informátory a oběťmi.*
2. *Nalezení vhodných svědků.*
3. *Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoli konfrontace obětí a agresorů!).*
4. *Zajištění ochrany obětem.*
5. *Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi. (Kolář, 2005, str. 113)*

Absolvovat ve vyšetřování všechny kroky a dodržet jejich pořadí je velmi důležité, záměna těchto kroků by mohla zakrýt důležité důkazy a ohrozit bezpečnost obětí a svědků. Jediný krok 4. *Zajištění ochrany obětem* je možno přizpůsobit aktuální situaci a zařadit ho kamkoliv. (8)

V první řadě je nutné sestavit vnější obraz šikanování ve spolupráci s informátory a oběťmi a dále s nimi nalézt vhodné svědky, kteří budou s to, pravdivě vypovídat. Následují rozhovory se svědky, které mohou být i konfrontační, většinou to však nutné není. Často je chybou společné vyšetřování svědků a agresorů, velice zásadní chybou je vždy konfrontace agresorů a obětí. Poskytnutí ochrany obětem spočívá minimálně v zajištění bezpečné cesty ze školy domů, ve vážnějších případech domluva dlouhodobější absence, či dokonce přechod na jinou školu. Oběť se nikdy nesmí ponechat, aby sama čelila riziku útoku! (1, 8)

Rozhovor s agresory musí být vždy posledním krokem ve vyšetřování a vzhledem k ochraně svědků i obětí je ideální, jsou-li tímto rozhovorem agresori zaskočeni (neví, že se šikana začala vyšetřovat) a nemají-li možnost jakkoli se na tuto situaci připravit, popř. ovlivňovat svědky. Pokud není možno vyšetřování do této fáze skrýt, je nutné dát svědkům jistotu, že se agresor nedozví, kdo na něj co „práskl“ – toho je možno docílit např. postupnými rozhovory s každým žákem třídy zvlášť. Na rozhovor s agresory musí být pedagog velmi dobře připraven, mít utvořen obraz situace a shromážděné důkazy, aby mohl ukázat, že již mnoho ví. Důležité je také všimnout si během řeči s agresorem protichůdných výpovědí a zamotávání se do vlastních lží a s tímto poznatkem ho konfrontovat. V hledání pravdy bývá význam

tohoto rozhovoru často zanedbatelný, jeho hlavním významem je zastavení agresora v útocích na své bližní, ochrana okolí a potažmo i agresorů před nimi samými. (8)

Vedení rozhovorů se samozřejmě z velké části odvíjí od dialogového partnera. Oběti je vhodné klást otázky otevřené, projektivní a s otevřeným koncem, musí cítit účast, zájem a vnímat, že je jí aktivně nasloucháno (což můžeme vyjádřit parafrázováním, zrcadlením pocitů, shrnutím, povzbuzováním, apod.). S agresorem je naopak možno použít mnoha výslechových technik (zapletení do vlastních lží, přitlačení ke zdi, využití pravdy jako polehčující okolnosti, znejišťování vyvolávané dojmem, že pedagog již stejně všechno ví, apod.), jejichž největším účelem je vyvolání úzkosti, jelikož čím je člověk úzkostnější, tím hůře se mu lže. (8)

2.2.6.1.3 Náprava

Samotné vyšetřování má obvykle minimální efekt na změnu situace, a proto je nutné, aby pedagog ovládal také druhou zásadní část práce se šikanou, a sice její nápravu. Dle Koláře (2005) je možno použít pro první pomoc dvě odlišné metody: první z nich je metoda vnějšího nátlaku, druhou metoda usmíření. Jejich účelem je zastavení šikanování, ochrana oběti a znovunastolení platnosti oficiálních norem. (8)

Metoda vnějšího nátlaku je v pedagogické praxi častěji využívána. Má v první pomoci své pevné místo, nesmí se však provádět chybně. Je založena na trestech a restrikcích, které mají agresory donutit, začít znovu dodržovat oficiální normy a školní řád. Sestává se ze třech zásadních bodů. (8)

Prvním z nich je dle pokročilosti šikany individuální či komisionální rozhovor, který ústí do potrestání pachatele. Vždy je účasten třídní učitel, agresor a jeho rodiče. U komisionálních rozhovorů je vhodná přítomnost výchovného poradce, ředitele či jeho zástupce, podle situace také mistra či vychovatele. K úspěšnému vedení tohoto kroku nápravy je nutné, aby byla šikana jasně prokázána a nebylo ji již možno vyvrátit či překroutit. Tuto snahu často prokazují rodiče agresorů, proto také Kolář (2005) z důvodu prevence „spojení se proti společnému nepříteli“ nedoporučuje vést rozhovory současně se všemi agresory a jejich rodiči. S podáním nevyvrátitelných důkazů je na místě citlivé reagování na šok, který u rodičů tyto informace vyvolají a ubezpečení je o zájmu jejich dítěti pomoci, nikoli mu ublížit. K potrestání agresora

je možno využít celou řadu trestů od napomenutí až po jeho umístění do diagnostického ústavu. (8)

Druhým zásadním bodem nátlakové metody je informování celé třídy o výsledku komisionálního rozhovoru. Účelem tohoto postupu je přesvědčení všech žáků o schopnosti školy a pedagogů zajistit ochranu proti bezpráví a dodržování kázeňských norem. I zde je nutné mít povědomí o dosaženém stupni vývoje šikany, jelikož není neobvyklé, že se třída postaví proti potrestání agresora (někdy dokonce i oběť, jelikož ona bude muset ve třídě dále žít). Jedná-li se o šikanu v počátečním stádiu, je možno oznámit trest a navázat na tuto informaci diskuzí, ve které se pedagog pokusí přesvědčit většinu, aby rozhodnutí komise přijala a podpořila. U pokročilých šikan však samotný akt oznámení nebude mít větší pedagogický účinek, přesto je nutné dát najevo, že šikana nebude tolerována. (8)

Třetím bodem nápravy šikany metodou nátlaku je ochrana oběti. Vzhledem k tomu, že nedošlo k odstranění příčin šikany, je možné, že začne ve skupině bujet znovu. Proto je nutné zůstat s obětí a informátory v kontaktu a bedlivě je i celou skupinu sledovat. (8)

Metoda usmíření je zaměřena na změnu vztahu mezi obětí a agresorem. Nedochozí k potrestání, ale ke společnému hledání nápravy. O změnu se usiluje prostřednictvím sdílení pocitů a pokusů o vcítění se. Tato metoda musí být využívána pouze v jasně daných případech a reaguje na slabé stránky represe (např. označení žáků za „oběti“ a „pachatele“ vede k upevnění těchto rolí; v situacích, kdy je šikanování nápodobou tělesného trestání slabého silným v rodině agresora apod.). Neočekávaná reakce plná přijetí a pochopení může vést u agresora ke zlomu, či alespoň otřesu agresivních postojů. Není však vyloučen mírný symbolický trest, který pomůže k odčinění pocitů viny. Účinek této metody je krátkodobý a měl by být předstupněm minimální preventivní léčby celé skupiny. (8)

Použití metody usmíření je samozřejmě omezené. Jednoznačné místo má při nebrutálních formách šikanování v počátečním stadiu u mladších školáků. Metodický postup je založen na vyšetřování, kdy se ale provedou pouze první tři kroky. Následuje rozhovor o budoucím postupu s obětí, která musí souhlasit. Poté rozhovor s agresorem, jehož cílem je především zjistit, zda pocítuje vinu a je otevřen ke změně. Posledním krokem metody usmíření je společné setkání agresora, oběti a dalších členů skupiny a společné hledání nápravy. (8)

2.2.6.2 Minimální léčba skupiny – léčba příčiny

Léčba příznaků šikany sama o sobě nezabraňuje, aby šikana ve skupině znovu vznikla. Prevence opakování tohoto patologického jevu zahrnuje intenzivní práci s celou skupinou.

2.2.6.2.1 Diagnostika

Má-li být skupina účinně léčena, musí v ní být nejprve zmapovány vztahy a dynamika sil. Jinými slovy, pedagog ji musí detailně poznat a pochopit.

Dynamická diagnostika je jednou z možností. Probíhá „za pochodu“ a jejím základem je pozorování jednotlivců, vztahů ve skupině i celku pomocí různých technik (*Příloha 1*), které se zaměřují na zkoumání posturologie, kinezie, pozic, hodnot, vlastností, problémů a postojů jedinců a vzájemných třídních vztahů. Těchto technik je k dispozici celá řada, je však nutné vybírat opatrně podle účelu, ke kterému chceme techniku využít a také podle náročnosti, která je zde kladena na pedagoga (některé vyžadují odbornou přípravu). (8)

Další možností je testová diagnostika – sociometrie. Kolář (2005) doporučuje testové baterie SO-RA-D (Sociometricko-ratingový test vztahů ve třídě, zaměřený na měření vlivu, oblíbenosti a náklonnosti) a DSSR (Dotazník specifických sociálních rolí ve škole). Tyto metody však již patří do rukou odborníka a práce s nimi podléhá supervizi. (8, 23)

2.2.6.2.2 Základní intervenční program

Léčebná metoda ZIP pomohla již velkému množství nemocných skupin. Její program je využitelný pro celou řadu pracovníků se školními skupinami. Chce-li však být pedagog dobrým terapeutem, měl by absolvovat některý zážitkový výcvik a seminář ZIP. (8)

Léčebná síla ZIP by měla zvládnout i třetí stádium šikany ve třídě, využitelná je však i pro celoroční komunitní práci se skupinou. Program jde v případě potřeby dle účelu a situace zredukovat. (8)

Cílem ZIP je zastavení destruktivních sil a nastartování sebeúzdavného procesu. Měl by změnit vztahy ve třídě a posílit její imunitu proti patologickým jevům. (8)

Prvním z klíčových prostředků je pravidelnost třídních setkávání a práce s dynamikou skupiny. Čas vyměřený této práci by se měl věnovat pouze jí. S dětmi je potřeba domluvit změnu interakčního prostředí, která se dotýká hlavně vedení, pravidel prostorového uspořádání a rituálů. Konkrétně se jedná o změnu zasedacího pořádku do kruhového uspořádání, vytvoření struktury setkání (zahájení, hry, téma dne, kolečko připomínek a dotazů) a utvoření společných pravidel setkávání, která podporují komunikaci a spolupráci – aktivní účast, pravdomluvnost, otevřenost, apod. Nutná je podpora demokratického ducha skupiny, která závisí především na pedagogovi. Pedagog by měl dodržovat všechna určená pravidla, nicméně jedním z nich by mělo být i právo pedagoga rozhodnout v náročných situacích a vetovat chybná rozhodnutí. (8)

Druhým zásadním bodem je sepsání třídní charty proti šikanování, jejímž hlavním cílem je vyjádření jasné myšlenky, že šikana nebude ve třídě tolerována. Agresoři tak získají jasné mantinely a děti začnou vidět násilí z pohledu zákonů a důsledků jejich porušování a z hlediska práv druhého člověka. Velice důležité je, aby se na jejich tvorbě podíleli všichni členové skupiny za nedirektivního vedení pedagoga. Postup vytvoření pravidel charty se sestává z brainstormingu jednotlivců, domluvě skupinek na výběru pravidel z návrhů, prezentace těchto návrhů mluvčími skupin

a vytvoření charty, zpětné vazby od vnějšího kruhu a vytvoření ochran proti porušování charty (důsledky porušení). Sepsaná pravidla by měly nakonec podepsat všechny děti i učitel a měla by být vyvěšena na viditelném místě ve třídě. (8, 18)

Třetím zásadním bodem je vytvoření spolusprávy, která je vlastně protipólem nastolování vlastních pravidel agresory. Žáci získávají možnost podílet se jak na výchově, tak na výuce prostřednictvím spolusprávy, kterou si sami zvolí (z kandidátů, kteří jsou vhodní vzhledem k diagnostice skupiny). (8)

ZIP je program o čtyřech etapách, jehož konkrétní využití závisí na stádiu vnitřního vývoje šikanování, závažnosti agrese, věku žáků, typu školy, zvláštěnostech skupiny a jejího aktuálního citového rozpoložení. Prvním blokem je již výše zmíněná diagnostika, následující bloky se sestávají z her, seznamování žáků s problémem

šikanování z různých aspektů, řešení morálních otázek spojených se šikanou, přehrávání modelových situací apod. (8)

2.2.7 Prevence šikany

Prevence šikany probíhá na několika úrovních. Některé jsou zaměřeny přímo na šikanu, některé prospívají kvalitě výuky a výchovy všeobecně.

2.2.7.1 Prevence na úrovni školy

Prevence na úrovni škol může částečně vycházet ze vzájemné solidarity pedagogů – chce-li pedagog šikanu řešit, musí mít jistotu, že se může spolehnout na své kolegy i ředitele, že ho podpoří před žáky, rodiči a případně i před nadřízenými institucemi. (18)

Organizace dozorů na chodbách (zahrnuje nahlédnutí do tříd během přestávek), v jídelně, na toaletách a v méně navštěvovaných zákoutích školy může zásadně omezit příležitost agresorů k šikanování spolužáka. K „hlídání“ malých spolužáků je možno přizvat také některé žáky starších ročníků. (14, 18)

Školní řád by měl obsahovat všeobecná pravidla solidarity, ohleduplnosti a výslovný zákaz násilného a agresivního chování. Zároveň může ovlivnit přístupnost některých míst a pomoci tak dozorům na chodbách. Škola by měla dbát na to, aby byly s tímto řádem seznámeny všechny děti i jejich rodiče. (14, 18)

Etická výchova zaměřená na šikanu spočívá v tom, vštípit dětem základní hodnoty naší společnosti (úcta k člověku, solidarita, ochota pomoci) – tyto hodnoty samozřejmě nejlépe ukazuje sám pedagog tím, že je ctí. Současně by však o nich mělo být hovořeno a měly by být sdělovány v každém předmětu. (14)

Cesta k důvěře by měla zahrnovat otevřenou informovanost žáků i rodičů o problémech a „chybách“, ke kterým došlo, šikanu nevyjímaje. Zároveň by však měla být dopředu sdělena informace o postojích školy vůči šikaně – to může ovlivnit jak rodiče potenciálních útočníků (budou k agresivnímu chování svých dětí méně benevolentní), tak potenciálních obětí (v případě podezření na šikanu budou vědět,

že se na školu mohou s důvěrou obrátit). Úzká spolupráce rodin a škol by měla být v ideálním případě samozřejmostí, minimálně však cílem. (18)

Se soustavným potíráním problémů se šikanou lze ve škole začít energickou kampaní, jejímž prvním krokem by mohlo být zmapování situace pomocí anonymních dotazníků, které pomohou identifikovat případné oběti i agresory. S poznatky z anonymních dotazníků je poté potřeba patřičně naložit – zveřejnit je na schůzi učitelského sboru a do řešení případných problémů zapojit i rodiče, děti a případně externí odborníky. Šikanu je potřeba zviditelnit, aby s ní mohlo být pracováno. (18)

2.2.7.2 Prevence na úrovni školních tříd

V každé třídě lze jednou ročně zadat výše zmíněný anonymní dotazník. Další prevence spočívá v komunikaci – učitel si s žáky povídá o různých problémech, o mezilidském chování (učitel k žákovi, žák k učiteli a žáci mezi sebou) a poté mohou společně zapracovat na zásadách, které by měly konkrétní problémy odstranit. (8, 18)

Pedagogická komunita, jako zásadní součást prevence, spočívá v pravidelném setkávání žáků a učitele, nejlépe každý týden jedenkrát. Symbolem tohoto setkávání je kruh, ve kterém se probírají veškeré problémy, situace a záležitosti, ke kterým dochází, zároveň se zde nacvičuje komunikace a využívají se metody a hry, zaměřené na zlepšování mezilidských vztahů. Tyto metody umožňují často žákům prožívat různé negativní i pozitivní pocity, které by měly být následně i vyjádřeny a probrány. (8, 18)

Podobné zážitky mohou naplňovat víkendové pobyty, kterých se mohou zúčastnit nejen žáci a pedagogové, ale také externí spolupracovníci a rodiče. Tyto pobyty umožňují lépe se navzájem poznat a upevnit důvěru a sounáležitost. Třída se díky těmto pobytům imunizuje proti šikaně. (18)

2.2.7.3 Prevence na úrovni jednotlivců

Pedagog by měl průběžně sledovat potenciální oběti šikany a samozřejmě také žáky, kteří byli obětmi v minulosti. Zároveň je však možné provádět se všemi žáky individuální rozhovory (únosné je hovořit s jedním žákem za týden), kdy má žák čas vyjádřit své obavy, starosti i jiné pocity a prohlubuje se důvěra k učiteli. (8, 18)

2.3 Možnosti vzdělávání učitelů v problematice šikany

Příprava studentů na práci se šikanou v praxi probíhá na vysoké škole, kde by měli studenti získat teoretický základ. V pedagogické praxi potom mohou dle okolností čerpat zkušenosti, účastnit se školních nebo třídních programů a projektů zaměřených na tematiku šikany (MŠMT ve spolupráci s Dr. Michalem Kolářem vydalo k této problematice metodický pokyn, viz *Příloha 2*), spolupracovat s různými organizacemi (např. střediska výchovné péče), absolvovat v rámci celoživotního vzdělávání některý z kratších kurzů (průběžně o jejich pořádání informuje Společenství proti šikaně (sikana.org), nebo se zapojit přímo do projektu „*Minimalizace šikany*“ (16, 21)

Metodický pokyn MŠMT k problematice šikany (*Příloha 2*) zdůrazňuje, že „*je nutné, aby se s podstatou, formami a nebezpečnými důsledky šikany jako antisociálního chování jedinců i skupin seznámili všichni žáci, učitelé,...*“ a dále „*za zvlášť nebezpečnou je třeba považovat tendenci podceňovat počáteční projevy šikanování*“ (*Metodický pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, 2000, Čl. 3*). Tento metodický pokyn vede učitele zároveň k efektivní prevenci, založené na rozvíjení pozitivních mezilidských vztahů, respektu k individualitě, etickém jednání a jednání v souladu s právními normami. (16)

„*Minimalizace šikany*“ je prvním projektem v ČR, který se zaměřuje na systematické a komplexní řešení problému se šikanou a na prevenci sociálně patologických jevů. Soustředí se na celé školské kolektivy, dlouhodobě je vzdělává a vede skupiny pedagogů k vytvoření vlastního programu na vlastní škole. (21)

3. Cíl práce a hypotézy

3.1 Cíle práce

3.2.1 Cíl 1

Prvním cílem práce je uchopit v teoretické části šikanu jako pedagogický problém, zpracovat základní informace o jejím vzniku a vývoji v třídním kolektivu a předložit i možné postupy pro prevenci a nápravu.

3.1.2 Cíl 2

Druhým cílem práce je zjistit, jaká je připravenost studentů 5. ročníků Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity k řešení problematiky šikany v praxi. Důraz je kladen na jejich teoretické znalosti, které by měly pomoci postavit se prakticky k problému šikany v třídním kolektivu a tento problém zdárně vyřešit.

3.1.3 Cíl 3

Třetím cílem práce je zjistit, jak se k této problematice staví garant pedagogicko-psychologické přípravy studentů na učitelské obory a jaký názor mají vyučující jednotlivých předmětů, které se šikanou souvisí.

3.2 Hypotézy

3.2.1 Hypotéza 1

Studenti 5. ročníků Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity nemají dostatečné znalosti o prevenci šikany v třídním kolektivu.

3.2.2 Hypotéza 2

Studenti 5. ročníků Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity teoreticky vědí, jak mají přistupovat k oběti šikany.

3.2.3 Hypotéza 3

Studenti 5. ročníků Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity vědí, kam se v případě řešení šikany v třídním kolektivu obrátit o radu a pomoc.

4. Metodika

4.1 Popis metodiky

Výzkum připravenosti studentů 5. ročníků Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity jsme v první řadě rozdělili do tří částí, přičemž první částí byl rozhovor s garantkou pedagogicko-psychologické přípravy studentů Prof. PaedDr. Ivou Stuchlíkovou, CSc.; druhou částí byl výzkum mezi vyučujícími (předmětů souvisejících se šikanou); třetí částí byl výzkum mezi studenty.

První část výzkumu jsme provedli formou rozhovoru, který byl následně přepsán a schválen respondentkou, profesorkou Stuchlíkovou k uveřejnění.

Ve druhé části výzkumu se vyučující jednotlivých předmětů souvisejících se šikanou vyjadřovali k tématu pomocí krátkého dotazníku v konzultačních hodinách.

Třetí část výzkumu jsme provedli formou anonymních dotazníků. Studentům byly tyto dotazníky rozdávány zkoušejícím pedagogem u zkoušek nebo výzkumníkem v hodinách nejrůznějších předmětů (dle budoucích aprobací učitelů) se svolením vyučujícího.

Celý výzkum se uskutečnil v průběhu prosince 2009 až do března 2010.

4.2 Charakteristika zkoumaného souboru

Respondentkou první části výzkumu byla garantka pedagogicko-psychologické přípravy studentů učitelských oborů a vedoucí Katedry pedagogiky a psychologie Prof. PaedDr. Iva Stuchlíková, CSc. Informace z tohoto rozhovoru jsou prezentovány ve výsledcích pomocí textu, který byl respondentkou schválen.

Respondenty druhé části výzkumu byli vyučující, kteří učí některé z předmětů souvisejících se šikanou. Celkem bylo o vyplnění dotazníku požádáno 11 vyučujících, přičemž dotazník vyplnilo sedm z nich (čtyři vyučující odmítli vyplnit dotazník, jelikož studenty 5. ročníků neučí nebo jsou na fakultě krátce). Dotazník se sestával z otázky zaměřené na spokojenost či nespokojenost vyučujícího s množstvím času, který může problematice šikany ve svých hodinách věnovat, dále měl vyučující vyjádřit svůj názor ohledně připravenosti studentů 5. ročníků PF JČU na práci se šikanou v praxi

(viz *Příloha 3 – Dotazník pro vyučující*). Výsledky tohoto šetření jsou zpracovány v grafech.

Respondenty studentského výzkumu (tzn. třetí části celého výzkumu) byli studenti 5. ročníků učitelských oborů, kteří se připravují na povolání učitele jak na základních, tak na středních školách. Jelikož nepovažujeme rozdělení dle aprobační studentů za podstatné (všichni studenti pedagogických oborů mají stejný rozsah povinné pedagogicko-psychologické přípravy), nebyla tato otázka v dotazníku formulována. Celkem bylo studentům rozdáno 200 dotazníků, z toho se vrátilo 186 dotazníků a 12 z nich bylo nedostatečně vyplněno. Konečný soubor tedy činilo 174 dotazníků. Dotazník čítal 10 otázek. První tři otázky byly zaměřeny na pocity studentů ohledně jejich připravenosti na práci se šikanou v praxi, zbylých sedm otázek prověřovalo jejich teoretické znalosti v této problematice (viz *Příloha 4 – Dotazník pro studenty*). Znalostní otázky v dotazníku jsme postavili na základě informací z knihy Michala Koláře *Bolest šikanování* (2005). Výsledky výzkumu mezi studenty jsou znázorněny v grafech, pod kterými jsou i popsány slovně.

5. Výsledky

5.1 První část výzkumu

Prvním krokem praktické části bakalářské práce byl rozhovor s vedoucí Katedry pedagogiky a psychologie Prof. PaedDr. Ivou Stuchlíkovou, CSc., kdy jsme jí položili otázku, zda je ze strukturálního hlediska spokojena s množstvím hodin a předmětů, které je možno šikaně a přípravě na práci s ní věnovat.

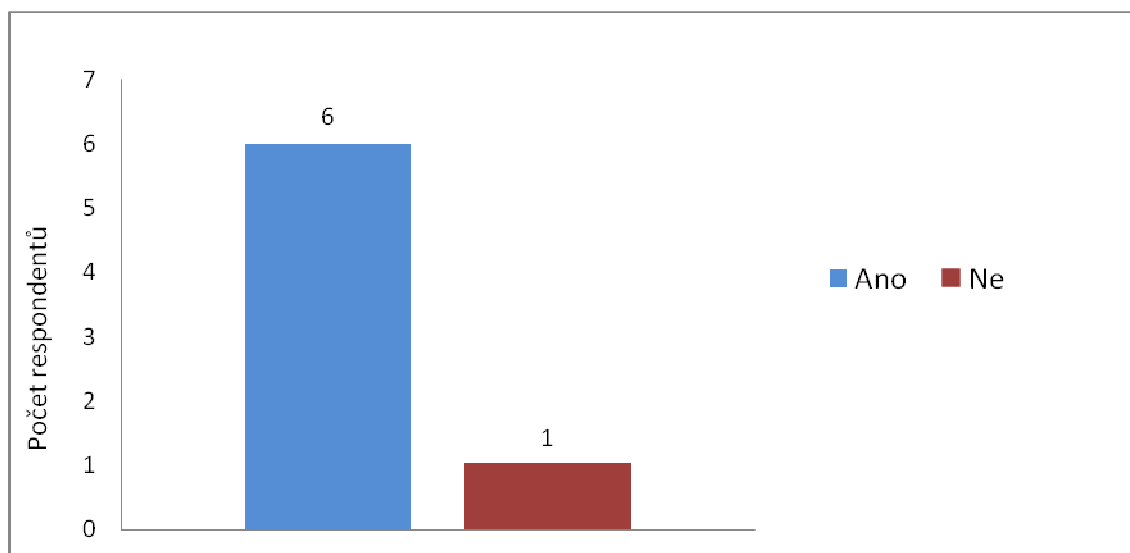
Zásadní informací, kterou profesorka Stuchlíková uvedla, bylo, že se od akademického roku 2010/2011 změnila struktura studia učitelství tak, že budou studenti absolvovat téměř dvojnásobný objem pedagogicko-psychologických předmětů než doposud (studenti budou absolvovat předměty za 58 kreditů oproti předchozím 31).

Profesorka Stuchlíková dále uvedla, že dle jejího názoru jsou studenti na práci se šikanou připravováni dobře, a to jak ze strany řešení nastalé patologie, tak ze strany prevence, práce se skupinou, posilování vztahů v kolektivu apod. V rámci studijního plánu absolvují nyní studenti všechny potřebné základy: povinné předměty Sociální pedagogika a Základy psychopatologie, sociální patologie a prevence závislostí. V případě zájmu o hlubší informace k problematice mohou dále vybírat z množství volitelných předmětů a kurzů. Téma šikany je také součástí několika otázek u státních zkoušek.

5.2 Druhá část výzkumu

1. Jste ze strukturálního hlediska spokojen/a s množstvím času, který je ve Vašem předmětu/Vašich předmětech možno problematice šikany věnovat?

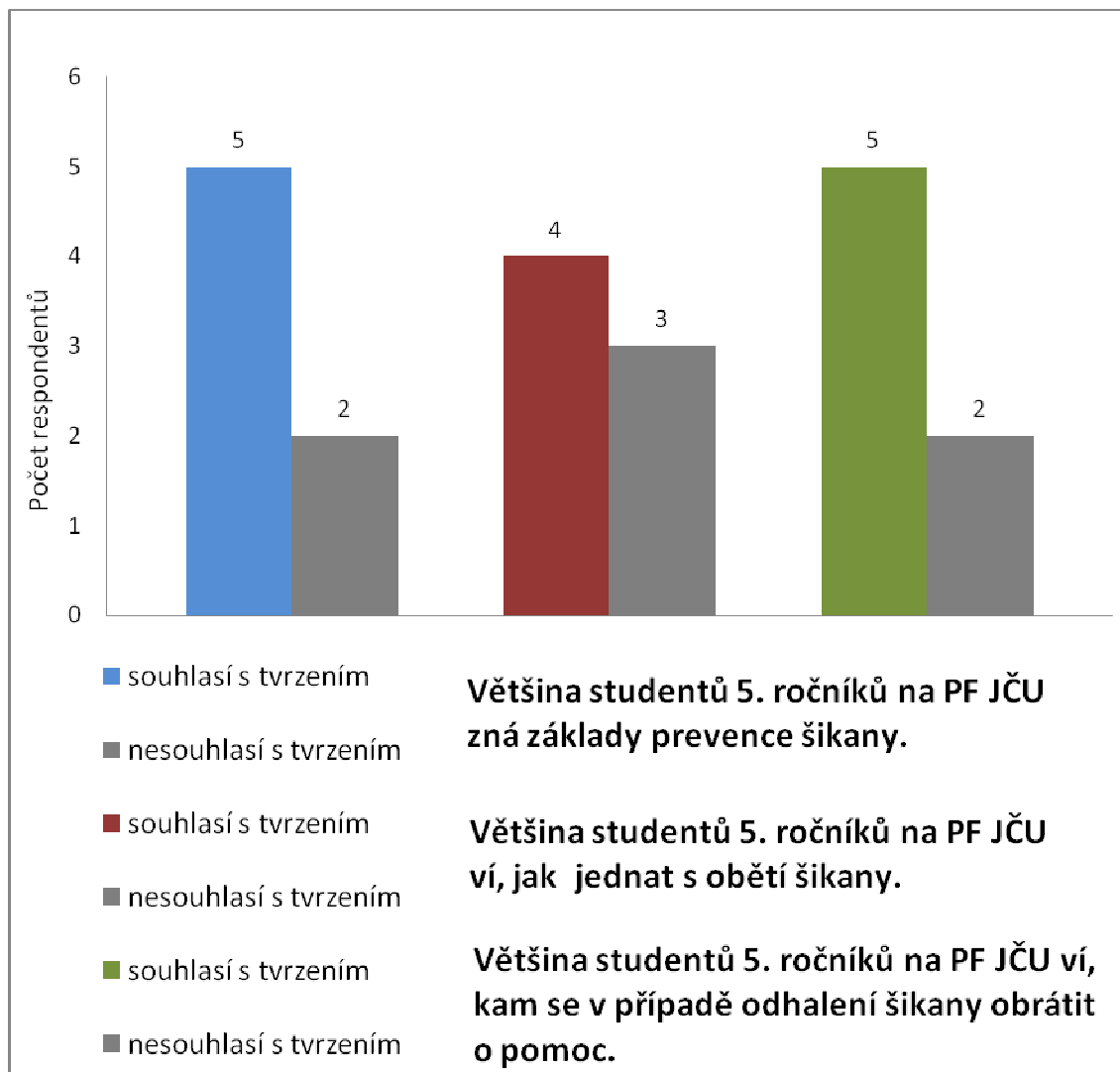
Graf 1.1

V první otázce dotazníku pro vyučující bylo cílem zjistit, zda jsou ze strukturálního hlediska spokojeni s množstvím času, který mohou problematice šikany věnovat ve svém předmětu. Většina vyučujících (85,71%) zvolila odpověď „ano“. Jeden respondent (14,29%) uvedl, že spokojen není, jelikož může dát studentům teoretický základ, ale nezbývá již čas na komplexnější přípravu (systematickou práci se skupinou, informace o projektech, strategiích boje se šikanou apod.)). Z tohoto grafu můžeme odvozovat, že učitelé jsou spokojeni s množstvím času, který mohou této problematice věnovat.

2. Vyjádřete prosím souhlas či nesouhlas s následujícími tvrzeními:

Graf 1.2

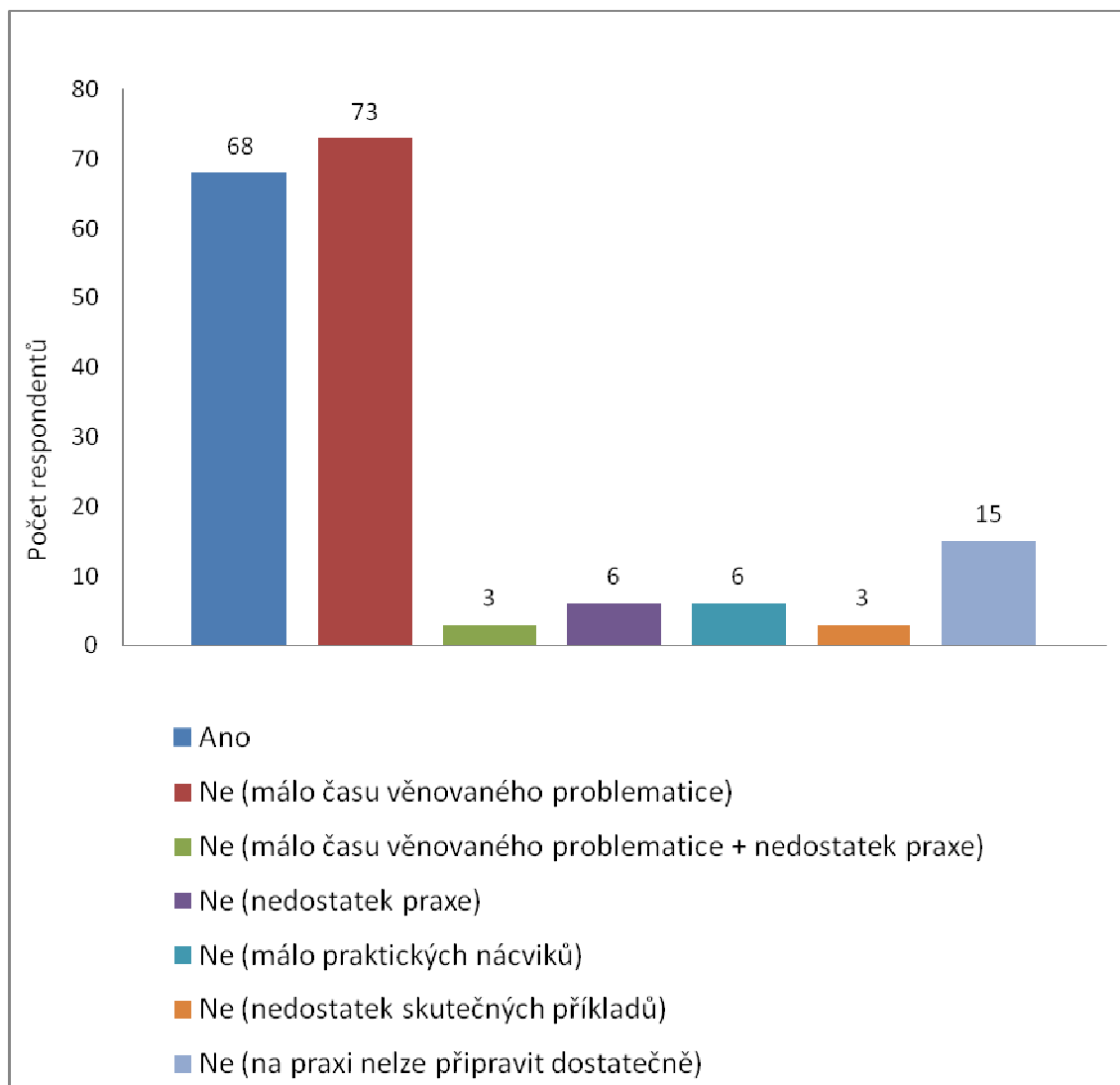

Druhá otázka dotazníku pro vyučující byla postavena jako tři výroky, ke kterým se měli vyučující vyjádřit. S prvním výrokem souhlasilo pět respondentů (71,43%), čili pedagogové se ve větší míře domnívají, že studenti znají základy prevence šikany. Stejně procento pedagogů souhlasilo s výrokem třetím (studenti vědí, kam se obrátit o pomoc). V oblasti jednání s obětí souhlasili s výrokem pouze čtyři respondenti (57,14%), z čehož bychom mohli odvodit, že jednání s obětí šikany je z dotazovaných oblastí považováno za nejnáročnější na teoretickou připravenost studenta.

5.3 Třetí část výzkumu

1. Myslíte si, že Vaše příprava na práci se šikanou proběhla na fakultě dostatečně?

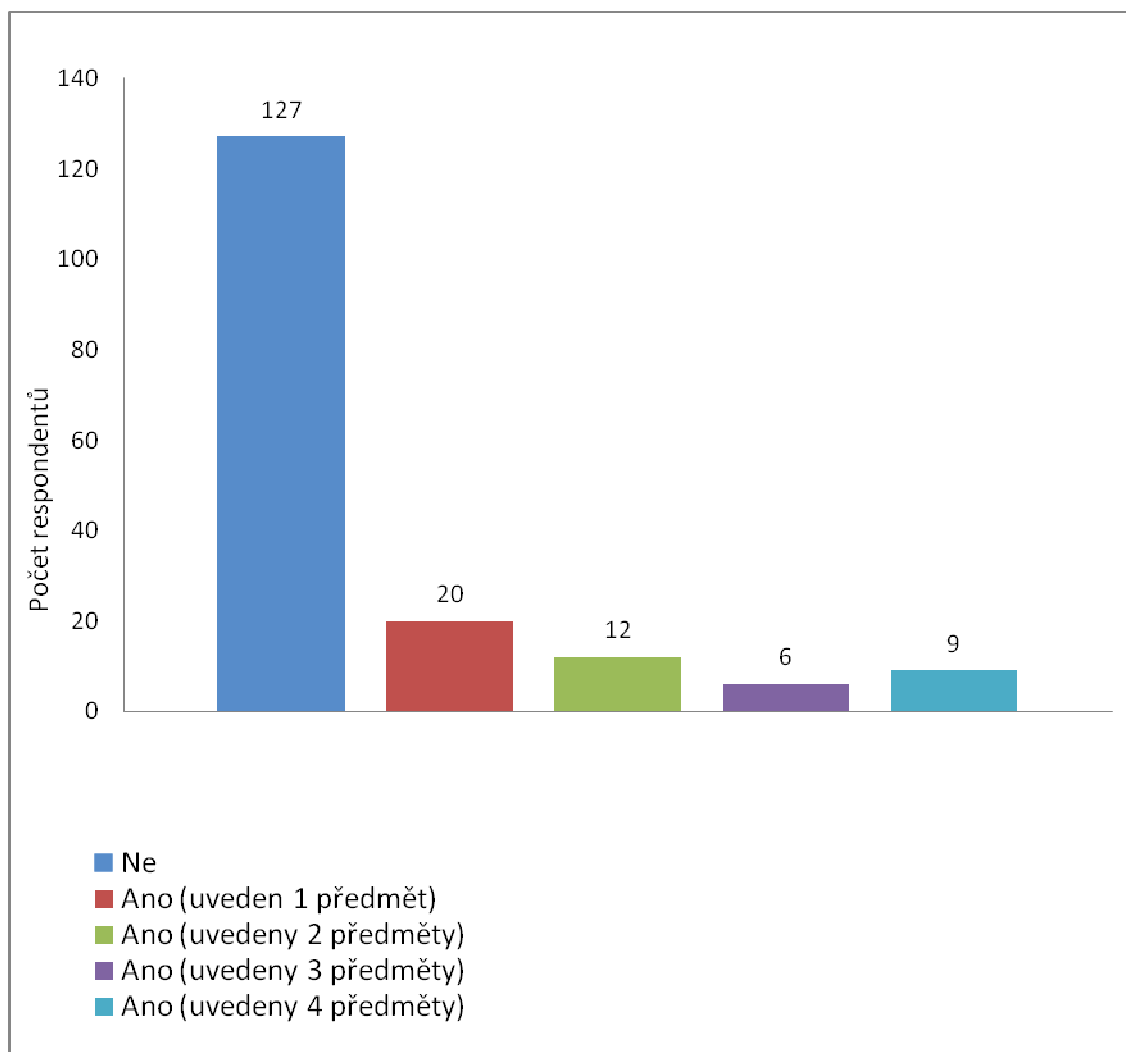
Graf 2.1

V první otázce dotazníku pro studenty bylo cílem zjistit, zda mají pocit, že jejich příprava na práci se šikanou proběhla na fakultě dostatečným způsobem. 68 studentů (39,08 %) soudí, že jejich příprava dostatečná byla. Ostatní studenti se dostatečně připraveni necítí, a to z nejrůznějších důvodů. 15 studentů (8,61%) uvedlo, že se necítí dostatečně připraveno, jelikož podle jejich názoru na praxi nelze připravit dostatečně. Tyto studenty by tím pádem bylo možno zařadit i do kategorie spokojených.

2. Víte, které předměty si můžete na PF JČU k přípravě na práci se šikanou zapsat?

Graf 2.2

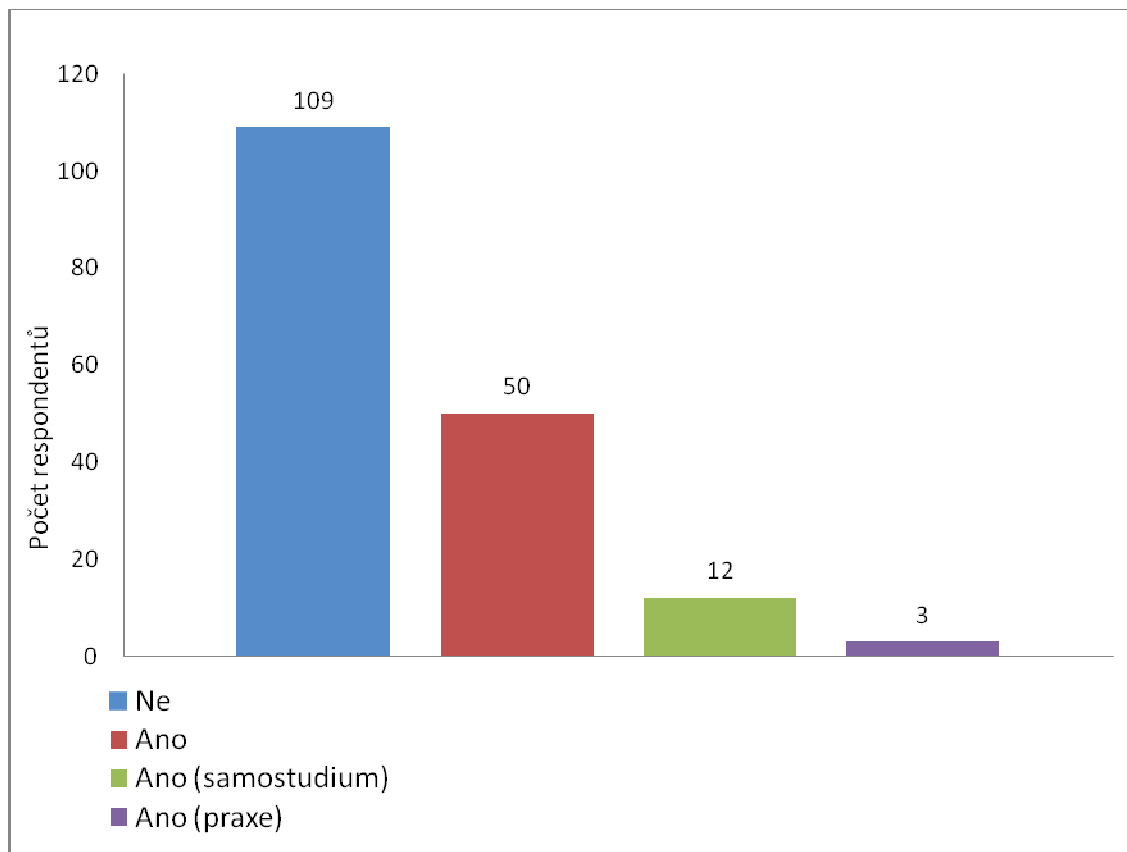

Ve druhé otázce dotazníku bylo cílem zjistit, zda studenti vědí, které předměty si mohou v přípravě na práci se šikanou na fakultě zapsat. 127 studentů (72,99%) nezná ani jeden z těchto předmětů. Ostatní studenti vědí o jednom až čtyřech předmětech. Z našeho hledání ve studijních plánech víme, že mají studenti možnost, věnovat se této problematice z různých aspektů minimálně v osmi předmětech, z čehož můžeme odvozovat, že zájem studentů o tuto problematiku je zřejmě minimální.

3. Myslíte si, že Vy osobně jste na práci se šikanou teoreticky vybaven/a dostatečně?

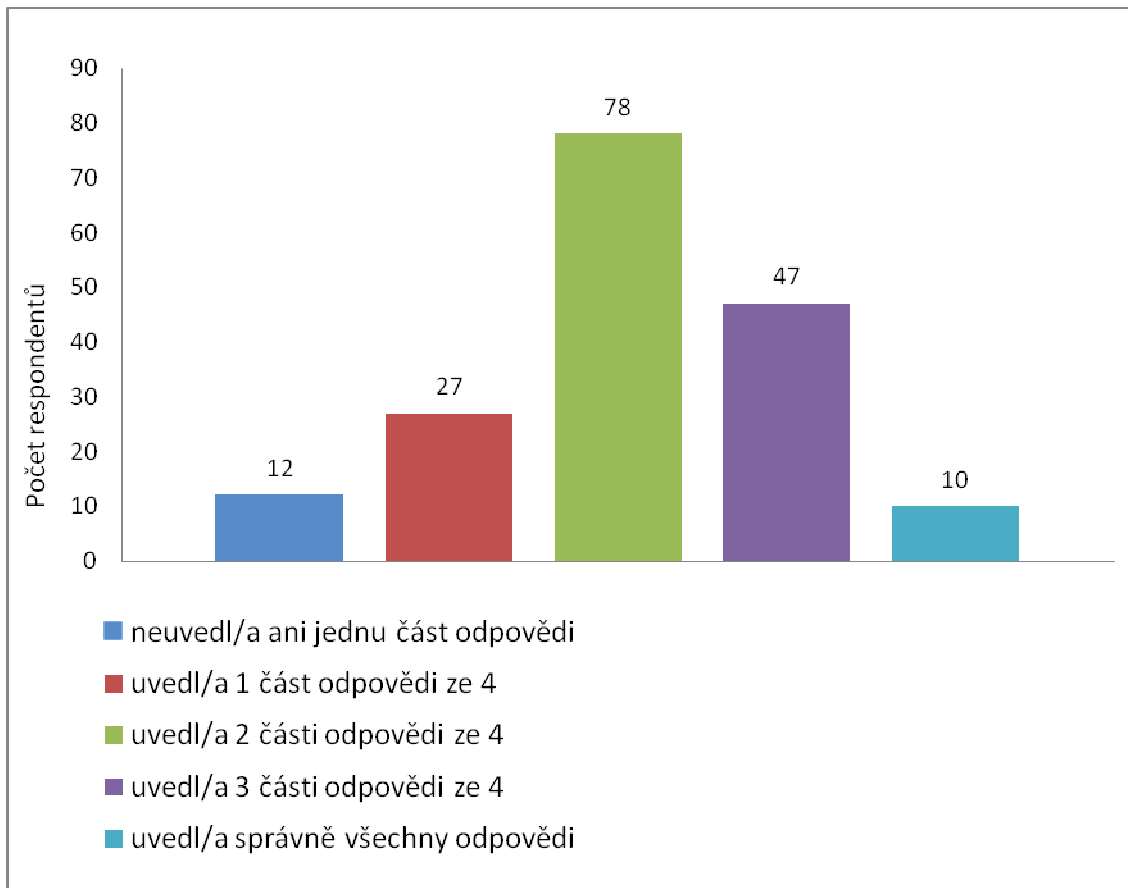
Graf 2.3

V odpovědi na třetí otázku dotazníku měli studenti vyjádřit, zda se cítí dostatečně připraveni na práci se šikanou v praxi bez ohledu na jejich přípravu na fakultě. Respondenti, kteří odpověděli v první otázce, že jejich příprava na fakultě dostatečně neproběhla a oni se přesto dostatečně připraveni cítí, měli objasnit, kde tuto teoretickou výbavu získali. 12 (6,9%) z těchto studentů uvedlo, že jsou připraveni díky samostudiu, tři studenti (1,72%) díky praxi. Tyto studenty jsme dále zkoumali se zaměřením na prevenci a informovanost studentů ohledně jednání s obětí šikany a vyžádání pomoci. Všichni tito studenti odpověděli správně na otázku, kam se v případě potřeby obrátit o pomoc, přičemž studenti připravení samostudiem nevykazovali nijak zvláštní výsledky oproti průměru. Tři studenti, kteří jsou dle jejich názoru připraveni z praxe, odpověděli ve všech případech zcela správně na otázku týkající se prevence, ale chybně v otázce týkající se zásad jednání s obětí šikany, přičemž se domníváme, že zřejmě byli v praxi svědky preventivních aktivit, ale nesetkali se s přímou prací s obětí.

4. Popište stručně vlastními slovy základy prevence šikany v třídním kolektivu.

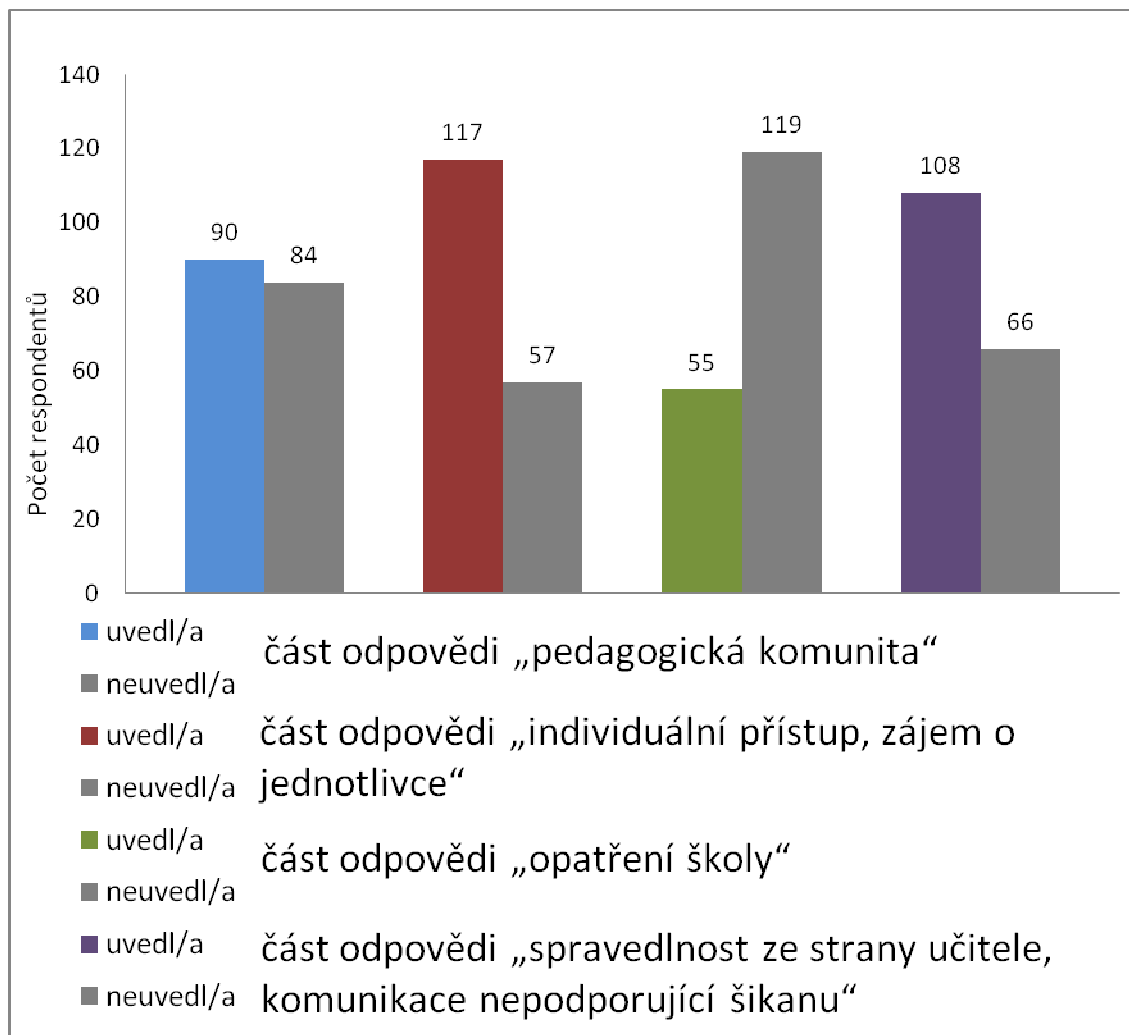
Graf 2.4

Čtvrtá otázka dotazníku byla otázkou otevřenou. Studenti měli popsat, jaké jsou základy prevence šikany v třídním kolektivu. Na základě studia literatury jsme stanovili čtyři požadované části odpovědi, které měli studenti uvést: pedagogická komunita; opatření školy; individuální přístup, zájem o jednotlivce; spravedlnost ze strany učitele, komunikace nepodporující šikanu (jednotlivé části jsou rozpracovány v následujícím grafu), přičemž za dostatečnou znalost bylo považováno i uvedení tří částí. 57 studentů (32,75%) tuto dostatečnou znalost prokázalo.

4 b. Uvedené odpovědi v otázce č. 4.

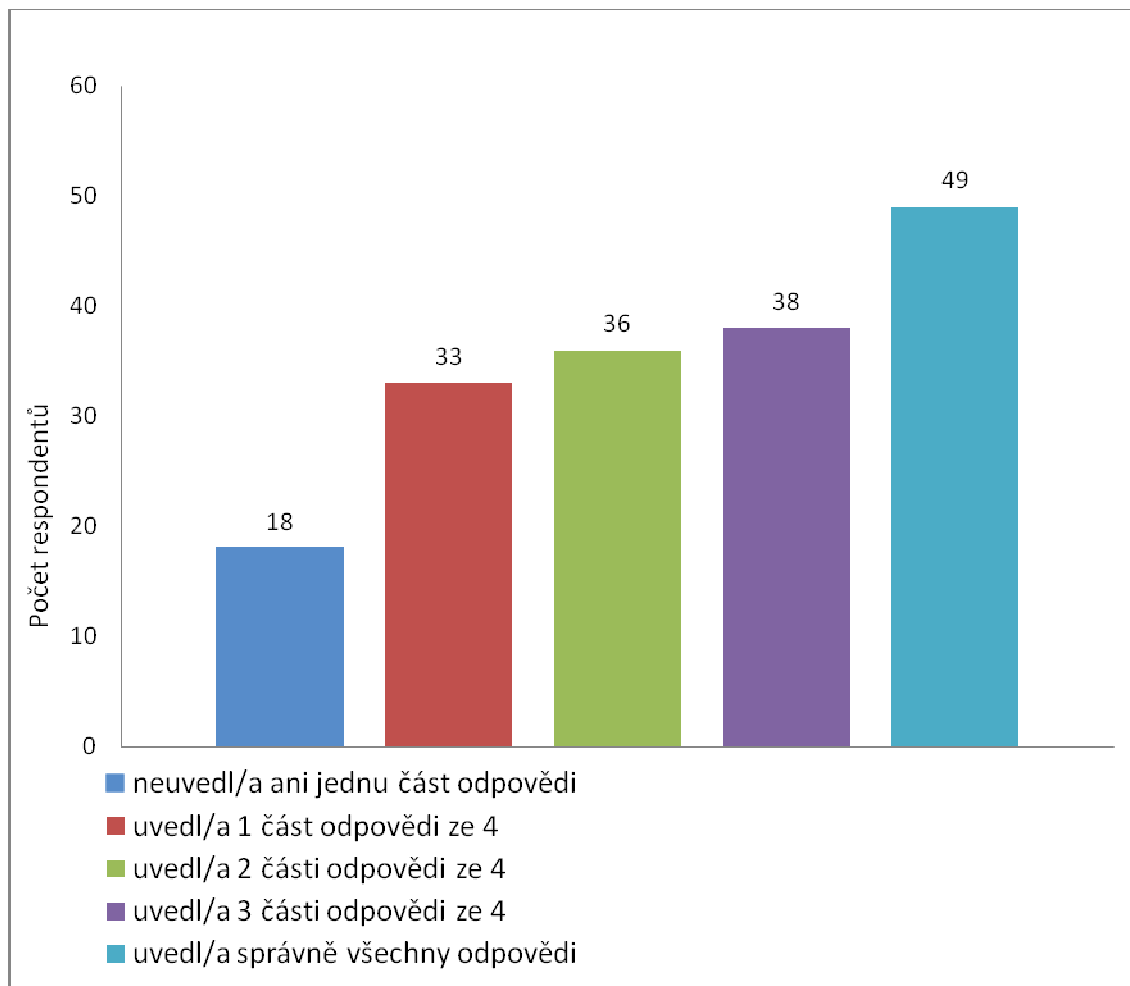
Graf 2.4 b

Z grafu vyplývá, že studenti mají nejvyšší povědomí o prevenci ze strany učitele a jeho chování, menší vliv zřejmě přikládají opatřením ze strany školy. Znalost pedagogické komunity vykazuje 51,72% studentů.

5. Pokuste se prosím stručně popsat, jakým způsobem byste prováděli vyšetřování šikany při rozhovoru s obětí.

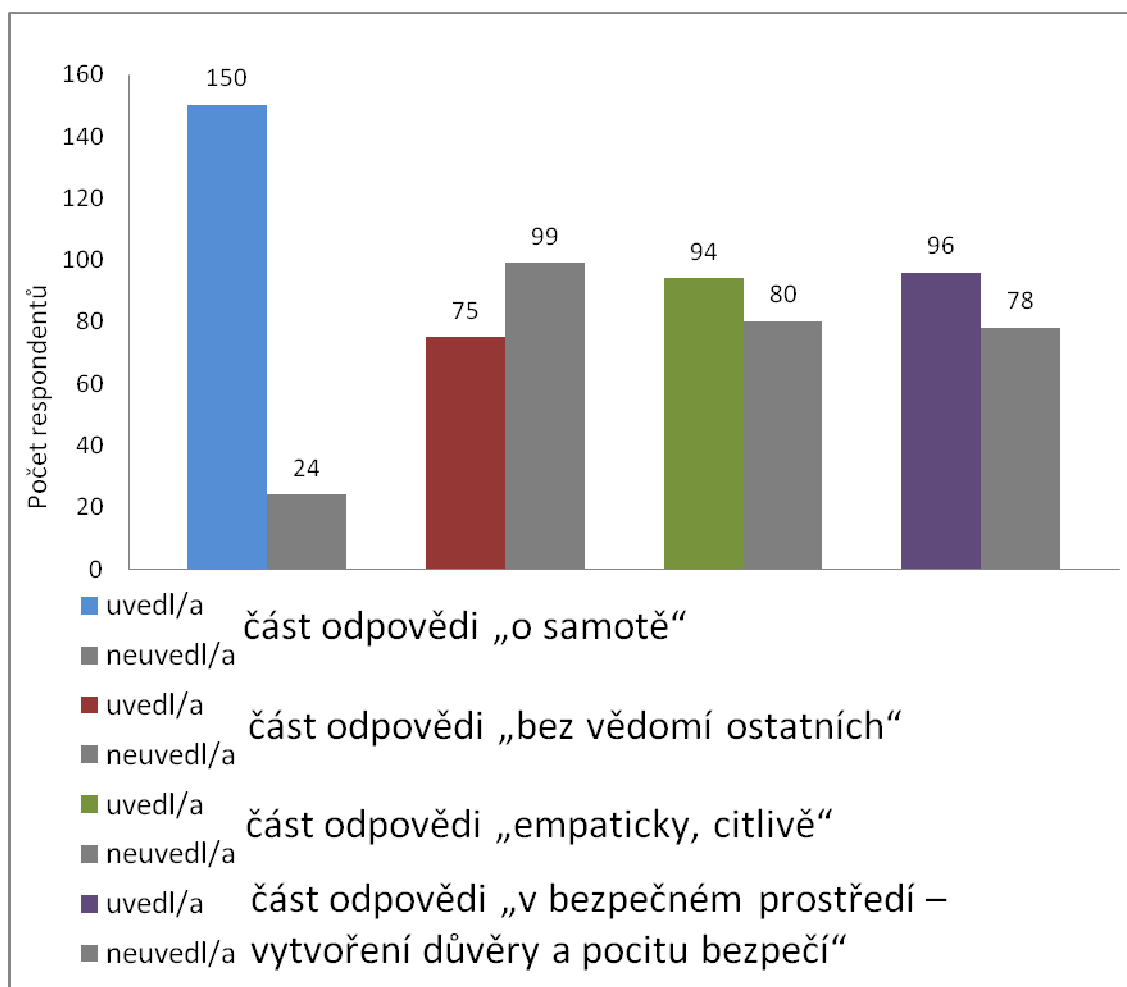
Graf 2.5

Stejně jako předchozí byla i tato otázka otevřená. Požadovanou odpověď jsme opět na základě studia literatury rozdělili na čtyři části (o samotě; bez vědomí ostatních; empaticky, citlivě; v bezpečném prostředí – vytvoření důvěry a pocitu bezpečí) a studenti byli hodnoceni podle toho, kolik částí této odpovědi vypsali. Za úspěšnou odpověď jsme opět považovali nejen uvedení všech částí, ale i odpověď, kde jedna z těchto částí chyběla. 87 studentů (50%) teoretickou znalost v této oblasti prokázalo.

5 b. Uvedené odpovědi v otázce č. 5.

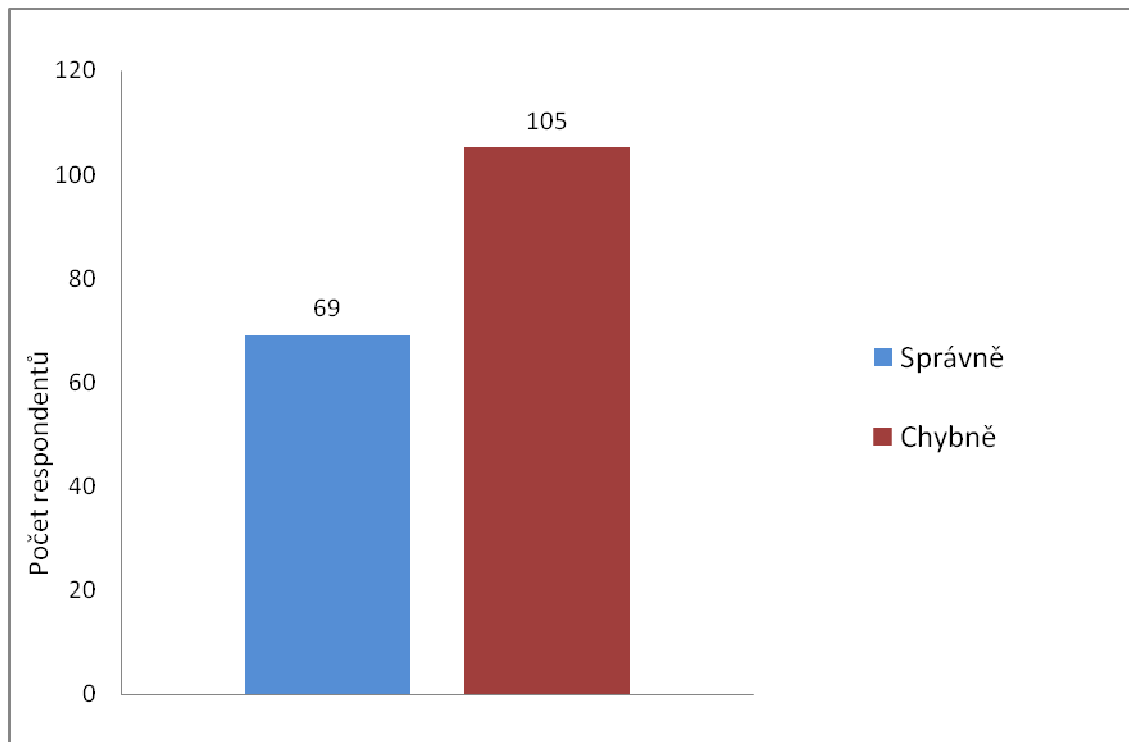
Graf 2.5 b

Jak vypovídá graf, část odpovědi „o samotě“ uvedlo 150 studentů (86,21%), což nepovažujeme za nijak překvapivé. Třetí část odpovědi „empaticky, citlivě“ napsalo 94 studentů (54,02%) a poslední část odpovědi „v bezpečném prostředí – vytvoření důvěry a pocitu bezpečí“ uvedlo 96 studentů (55,17%). Domnívali jsme se, že studenti zřejmě uváděli buď obě tyto odpovědi (empaticky i bezpečné prostředí), nebo žádnou, což se nám potvrdilo dalším přezkoumáním dotazníků – obě dvě odpovědi zároveň uvedlo 76 studentů. U těchto studentů předpokládáme, že jsou na stránku prožívání více zaměřeni a jsou více empatictí, než studenti, kteří tyto odpovědi nezmínili.

6. Seřadte pomocí pořadových číslic kroky vyšetřování šikany tak, jak by měly za sebou následovat při vyšetřování šikany v třídním kolektivu.

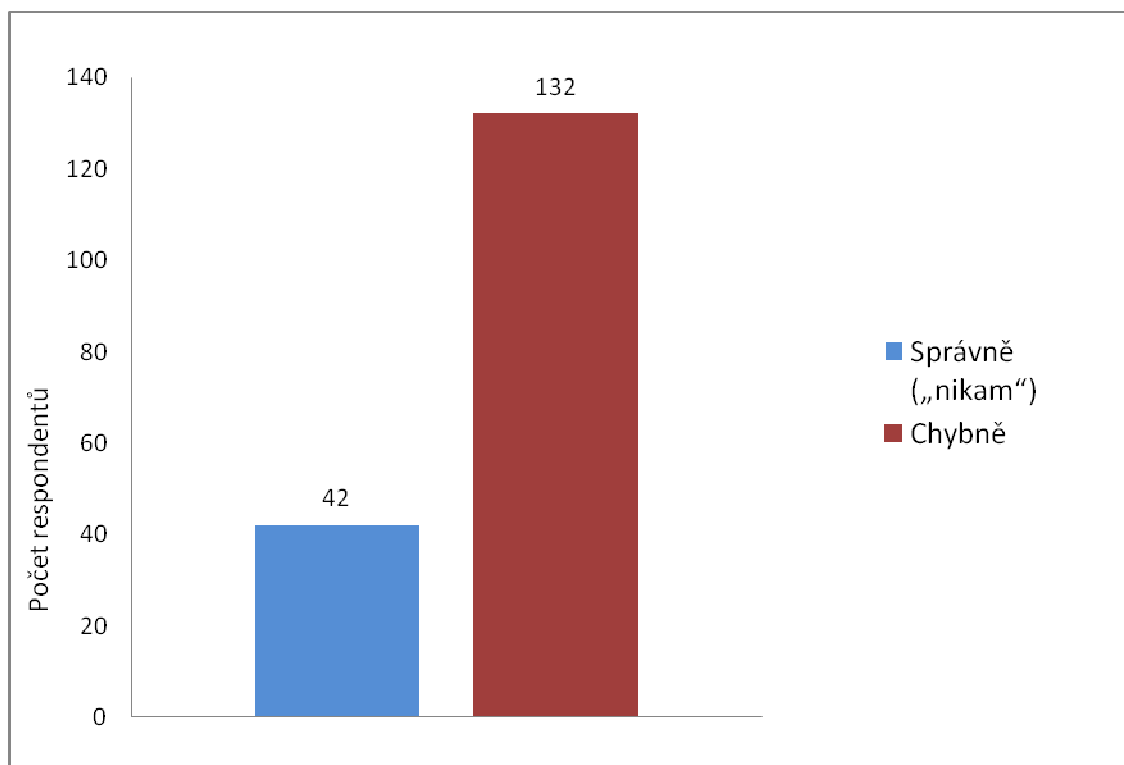
Graf 2.6

V šesté otázce měli studenti seřadit, jak jdou za sebou jednotlivé kroky postupu při vyšetřování šikany v třídním kolektivu. Správné řazení mělo být toto: 1. Rozhovor s informátory a oběťmi. 2. Nalezení vhodných svědků. 3. Rozhovory se svědky. 4. Rozhovory s agresory. Krok „Zajištění ochrany obětem“ mohl být zařazen kamkoli vyjma posledního místa. Správně vyplnilo tuto odpověď 69 studentů (39,66%).

7. Mezi které 2 kroky vyšetřování byste zařadili konfrontaci oběti/í a agresora/ů a proč?

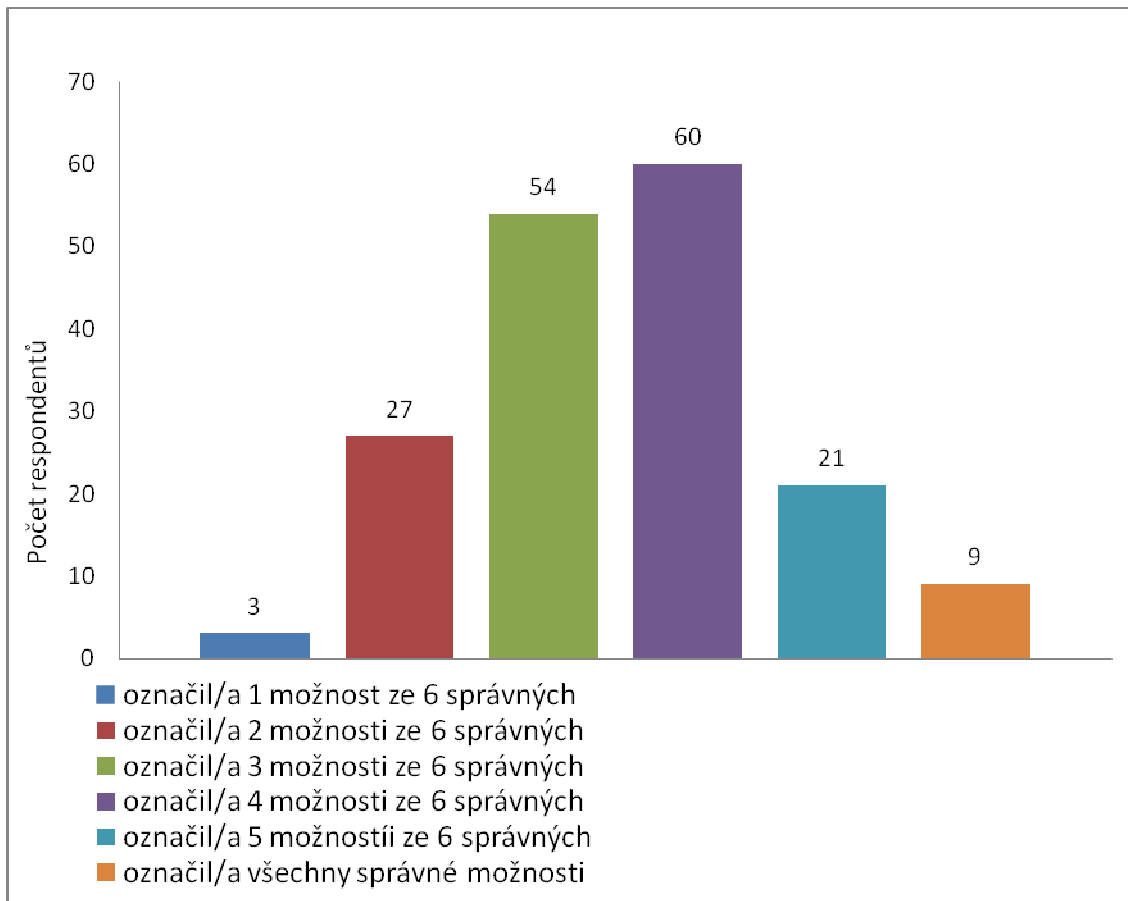
Graf 2.7

Ve správné odpovědi na otázku č. 6 měli studenti vyjádřit, že by konfrontaci oběti a agresora nezařadili do vyšetřování šikany vůbec. Správně na tuto otázku odpovědělo 42 studentů (24,14%).

8. Jaké těžkosti a komplikace vyšetřování při řešení šikany ve třídě očekáváte?

Graf 2.8

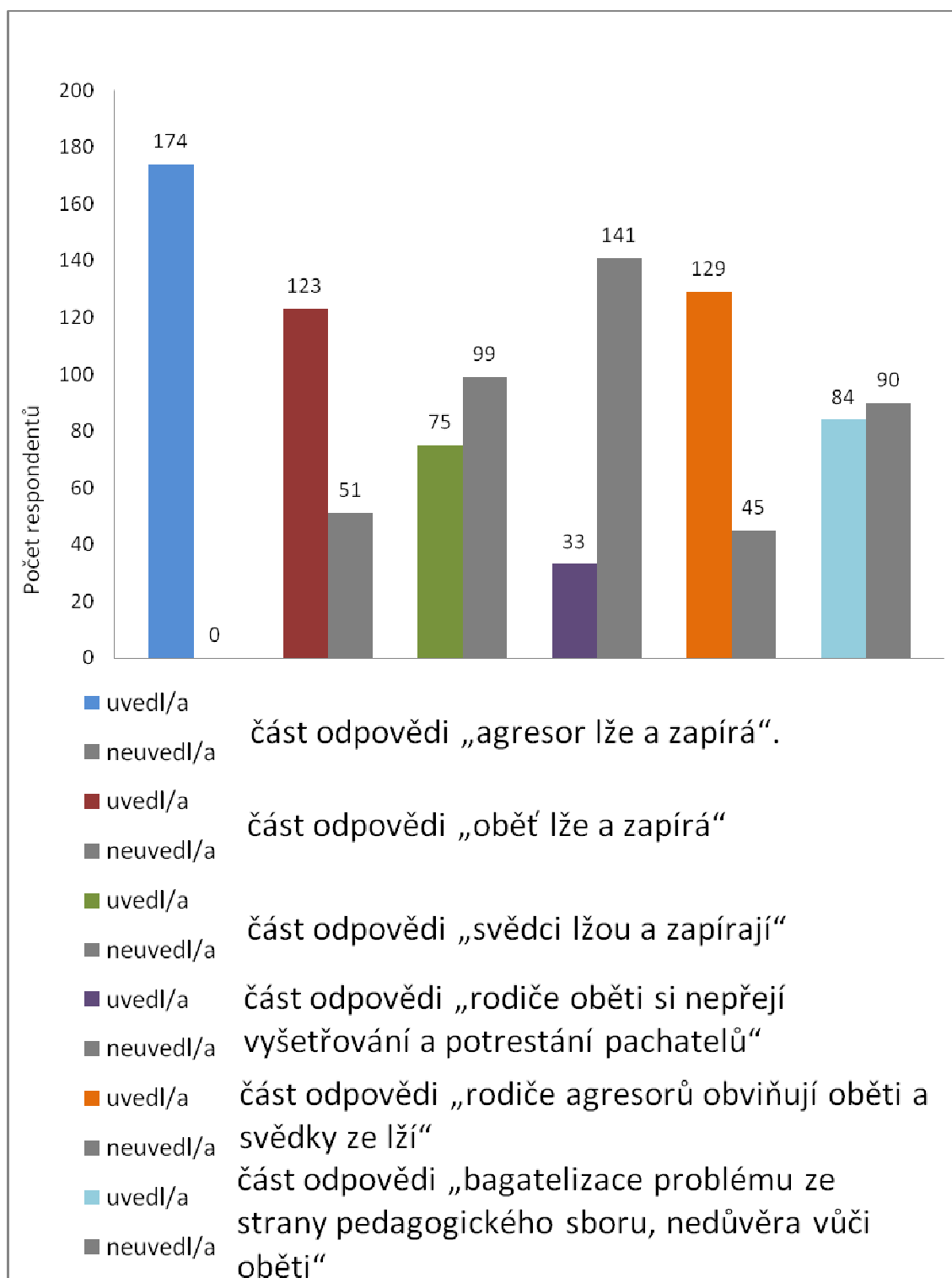

V osmé otázce mohli studenti označit více odpovědí z nabídky možných komplikací, které mohou při vyšetřování šikany nastat (agresor lže a zapírá; oběť lže a zapírá; svědci lžou a zapírají; rodiče oběti si nepřejí vyšetřování a potrestání pachatelů; rodiče agresorů obviňují oběti a svědky ze lží; bagatelizace problému ze strany pedagogického sboru, nedůvěra vůči oběti). Správně bylo označení všech nabídnutých možností. Nejčastěji byly označeny čtyři možnosti (24,48%), všechny správné odpovědi označilo devět studentů (5,18%).

8 b. Označené odpovědi v otázce č. 8.

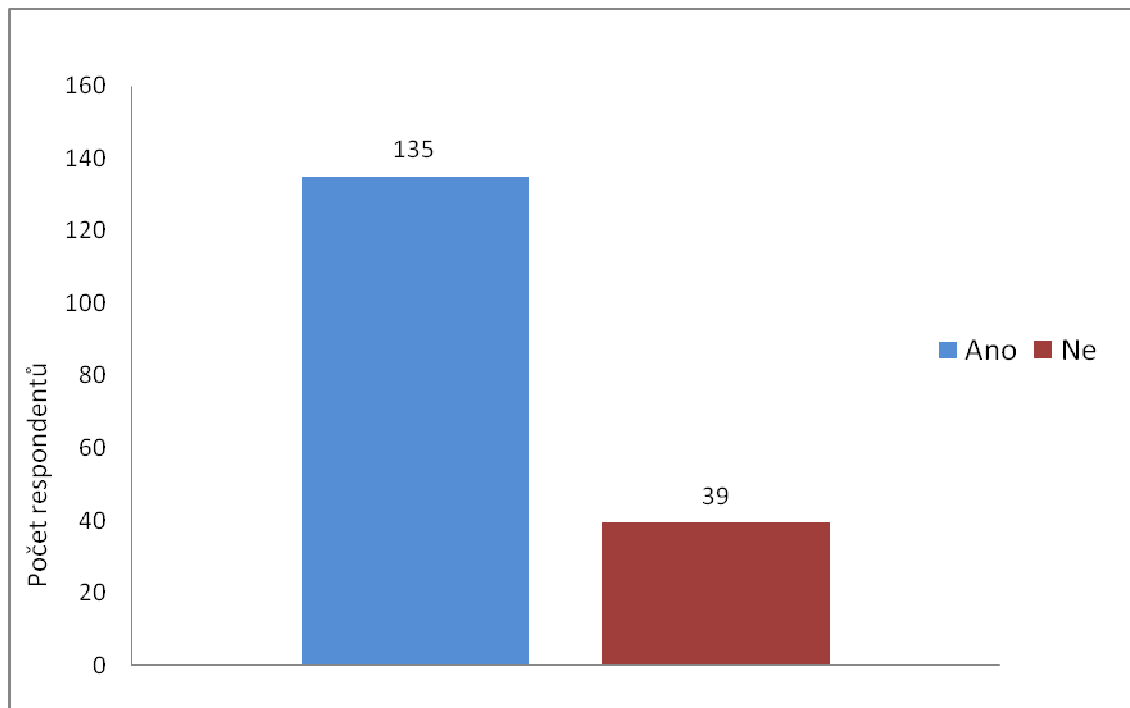
Graf 2.8 b

Odpovědi označené v této otázce korespondují dle našeho názoru s logickým uvažováním a nevykazují ve většině velkou teoretickou průpravu.

9. Víte, koho požádat o diagnostickou a terapeutickou pomoc v případě zjištění závažné formy šikanování ve třídě?

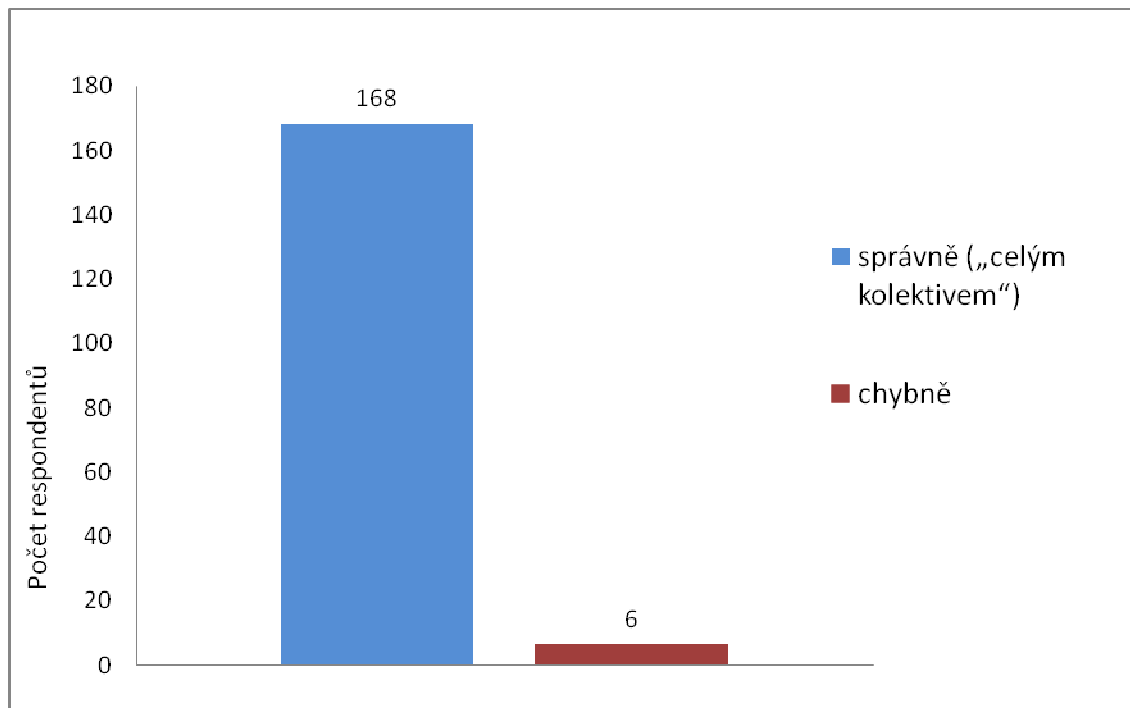
Graf 2.9

Otázka devátá byla pro náš výzkum jedna z nejdůležitějších. Nepokládáme za nutné, aby pedagog řešil v každém případě šikanu sám, měl by však vědět, koho požádat o pomoc a s kým navázat spolupráci. Studenti tuto znalost prokázali v 77,59%. Tuto znalost doložili uvedením organizace či člověka, kterého by oslovili. Nejčastější odpovědí bylo SVP a PPP.

10. Náprava závažné formy šikanování ve třídě spočívá v intenzivní práci především s:

Graf 2.10

V poslední otázce měli studenti označit, s kým je třeba pracovat pro nápravu závažné formy šikany v třídním kolektivu. Měli na výběr ze tří možností, přičemž správně byla možnost „s celým kolektivem“. Tuto odpověď správně označilo 168 studentů (96,55%), což je pro nás poměrně překvapivé, vzhledem k tomu, že v rámci prevence na práci s celým kolektivem pamatovalo pouze 52% studentů.

5.4 Shrnutí výzkumu

Z hlediska třetího cíle práce jsme zjistili, že jak garant pedagogicko-psychologické přípravy, tak jednotliví vyučující jsou převážně spokojeni s množstvím hodin, které je možno problematice šikany věnovat. Studenti naopak s přípravou, kterou jim fakulta poskytuje, spokojeni nejsou ve více než 50%. Zároveň však nevykazují o tuto problematiku zvláštní osobní zájem.

Vzhledem k druhému cíli práce bylo nutné, upřesnit pojem „přípravenost“ studentů na práci se šikanou v praxi. Tato připravenost byla charakterizována třemi aspekty vzdělanosti, a sice znalostí prevence šikany, teoretickou znalostí základních pravidel jednání s obětí šikany a znalostí, kam se v případě řešení šikany v praxi obrátit o pomoc. Aby byl student považován za připraveného z hlediska prevence, musel správně doplnit tři až čtyři části odpovědi ze čtyř. Stejně tomu bylo v otázce, jak jednat s obětí šikany. Na všechny tři otázky odpovědělo správně 36 studentů (20,69%).

Srovnání výzkumu studentů a vyučujících ukázalo, že teoreticky zná prevenci šikany 33% studentů. Jejich znalost této oblasti předpokládalo 72% pedagogů. V případě otázky, zda studenti vědí, jak jednat s obětí šikany, bylo zjištěno, že studenti tuto teoretickou znalost mají v 50%, přičemž to od nich očekávalo 57% pedagogů. Dále studenti vědí, kam se obrátit o pomoc v případě řešení šikany v praxi téměř v 78%. Pedagogové od nich tuto znalost většinou (v 72%) taktéž očekávají. Z tohoto vyplývá, že studenti nejsou příliš připraveni v oblasti znalosti prevence, jsou připraveni z poloviny, co týče oblasti teoretické výbavy pro jednání s obětí, a dobře vědí, kam se obrátit o pomoc. Pedagogové od nich ve všech oblastech očekávají lepší výsledky.

Z uvedených faktů usuzujeme, že vzhledem ke spokojenosti garanta i vyučujících s přípravou na tuto problematiku, je částečná nepřipravenost studentů důsledkem především jejich přístupu k problematice a osobního nezájmu.

6. Diskuze

Výzkum připravenosti studentů 5. ročníků PF JČU na řešení problematiky šikany v praxi splnil dle našeho názoru svůj smysl.

Prvním cílem práce bylo uchopit v teoretické části šikanu jako pedagogický problém, zpracovat základní informace o jejím vzniku a vývoji v třídním kolektivu a předložit i možné postupy pro prevenci a nápravu. Tento cíl byl naplněn.

Druhým cílem bylo zjistit, jaká je připravenost studentů 5. ročníků PF JČU k řešení problematiky šikany v praxi. Tento cíl byl naplněn, přičemž důraz jsme kladli na zjištění takových teoretických znalostí, které by měli studentovi pomoci, postavit se problému šikany v praxi a její případný výskyt zdárně vyřešit – konkrétně jsme se zaměřili na zjišťování informovanosti o prevenci, základních pravidlech jednání s obětí šikany o tomto problému a znalost instituce či člověka, kam se může pedagog řešící šikanu obrátit o pomoc. Domníváme se, že z hlediska tohoto praktického využití znalostí jsme se měli více zaměřit taktéž na znalost rizikových faktorů šikany a jejich nepřímých projevů v chování třídy i jednotlivců.

Třetím cílem bylo zjistit, jak se k této problematice staví garant pedagogicko-psychologické přípravy studentů učitelských oborů a jaký názor mají vyučující jednotlivých předmětů, které se šikanou souvisí. Přestože byl třetí cíl rovněž naplněn, zpětně jsme při výzkumu zjistili, že jeden z výroků, který měli vyučující ohodnotit (a sice „Většina studentů 5. ročníků na PF JČU ví, jak jednat s obětí šikany.“), nebyl napsán zcela srozumitelně. Někteří vyučující ho zřejmě vnímali spíše tak, zda si myslí, že student by dnes dokázal s obětí efektivně hovořit o šikaně tak, aby získal potřebné informace, netraumatizoval dále oběť a motivoval ji k postavení se svým problémům. My jsme však měli na mysli spíše znalost teoretických a všeobecných pravidel, nikoli schopnost, a to jsme ve formulovaném výroku nezdůraznili.

První hypotézu jsme stanovili takto: „Studenti 5. ročníků Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity nemají dostatečné znalosti o prevenci šikany v třídním kolektivu.“ Tato hypotézu jsme potvrdili, jelikož studenti prokázali znalosti pouze v 33%. Domníváme se, že tento výsledek souvisí s tím, že studenti mají již částečnou znalost praxe. Znají systém na školách a nutnost naplnit hodiny učivem a neměli příležitost trávit hodiny se studenty jinak, než výkladem a prověřováním znalostí z určené látky, což může snižovat jejich motivaci ke studiu preventivních aktivit.

V tomto kontextu bylo velice zajímavým zjištěním při vyhodnocování výzkumu to, že studenti, kteří nepovažují přípravu na práci se šikanou z fakulty za dostatečnou, zároveň se však cítí připraveni z praxe, perfektně ovládali zásady prevence šikany. Jelikož do této kategorie spadali pouze tři studenti, nemůžeme vyvozovat přesnější závěry, pouze se domníváme, že se s preventivními aktivitami v oblasti šikany osobně setkali, případně se jich i zúčastnili. Zřejmě by bylo velice přínosné prozkoumat tyto zkušenosti hlouběji – zjistit, kde je studenti získali, z čeho vycházejí (zda jsou náhodnými zkušenostmi ze školní praxe, nebo zda se tito studenti např. ve volném čase věnují preventivním programům na základních a středních školách). Znalost těchto informací by nám jistě pomohla odvodit další závěry a nejrůznější doporučení ke zvýšení připravenosti na prevenci šikany v praxi.

Taktéž pečlivá příprava studentů na problematiku prevence na fakultě by k dosažení správného efektu zřejmě vyžadovala mnoho času stráveného systematickou prací se skupinami, nácviky her a podobnými aktivitami. Uvědomujeme si, že při velkém objemu dalších znalostí, který má být studentům v přípravě na práci pedagoga předán, nemůže být tolik času určeno jen přípravě na prevenci šikany.

Druhou hypotézu jsme formulovali následovně: „Studenti 5. ročníků Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity teoreticky vědí, jak mají přistupovat k oběti šikany.“ Jelikož tuto znalost prokázala přesně polovina studentů, nepovažujeme ji ani za potvrzenou, ani za vyvrácenou.

Třetí hypotéza „Studenti Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity vědí, kam se v případě řešení šikany v třídním kolektivu obrátit o radu a pomoc.“ byla potvrzena. Tuto znalost prokázalo značné procento studentů.

7. Závěr

Bakalářskou práci „Připravenost studentů 5. ročníků PF JČU k řešení problematiky šikany v praxi“ jsme v teoretické části zaměřili na teorii šikany a její vznik a vývoj v třídním kolektivu, nastínili jsme i prevenci tohoto závažného společenského problému, souvislosti s rodinným prostředím hlavních aktérů a nápravu třídních vztahů při jejím výskytu.

Ve výzkumné části bakalářské práce jsme se zaměřili na zjištění míry připravenosti studentů učitelských oborů na řešení šikany v jejich budoucí praxi. Zároveň jsme zjišťovali názor garanta pedagogicko-psychologické přípravy a vyučujících na možnosti této přípravy i studentskou připravenost. Stanovili jsme tři cíle a tři hypotézy. Cíle byly naplněny, dvě hypotézy byly potvrzeny a jedna nebyla ani potvrzena, ani vyvrácena.

Vzhledem ke zjištění důležité informace, že se od akademického roku 2010/2011 podstatně změnila struktura pedagogicko-psychologické přípravy studentů učitelských oborů, by bylo zřejmě přínosné, zopakovat tento výzkum za několik let. Tímto způsobem by bylo možné srovnat, zda se příprava v konkrétním tématu šikany obohatila (a zda měli studenti o tuto problematiku vážnější zájem).

Samozřejmě si uvědomujeme, že teoreticky připravený student nebude v praxi automaticky úspěšným preventistou šikany v jeho budoucím zaměstnání, ani ji nedokáže automaticky rozpoznat a efektivně vyřešit. Přesto doufáme, že teoretický základ by mohl studenty přivést k další aktivitě a vzbudit jejich zájem o nejrůznější výcviky, kurzy a projekty, které by již skutečně mohly napomoci situaci takto postižených třídních kolektivů řešit.

8. Seznam použitých zdrojů

1. BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2003. 197 s. ISBN 80-86642-08-9.
2. BOURCET, Stéphane. GRAVILLONOVÁ, Isabelle. *Šikana ve škole, na ulici, doma: Jak bránit své dítě... Praktický průvodce pro rodiče, pedagogy a vychovatele*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. 72 s. ISBN 80-00-01552-8.
3. ČÁP, Jan. MAREŠ, Jiří. *Psychologie pro učitele*. 2.vyd. Praha: Portál, 2007. 656 s. ISBN 978-80-7367-273-7.
4. DRTILOVÁ, Jana. *Šikana: pro děti a dospělé* (informační leták). Praha: Nadace Naše dítě, 2003.
5. FISCHER, Slavomil. ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada Publishing, 2009. 224 s. ISBN 978-80-247-2781-3.
6. FOJTÍKOVÁ, Zuzana. *Nebezpečná epidemie? : Nerozluční "kamarádi"* [online]. 2004, 16. 11. 2009 [cit. 2010-02-21]. Dostupný z WWW: <http://www.sikana.org/clanky_soubory/R_obrana_1.html>.
7. HARTL, Pavel. HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X
8. KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování: Cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách*. 2. vyd. Praha: Portál, 2005. 255 s. ISBN 80-7367-014-3.
9. KOLÁŘ, Michal. *Typy iniciátorů šikanování* [online]. 2008 [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.minimalizacesikany.cz/informace-o-sikane/13-informace-o-sikane/24-typy-iniciatoru-sikanovani>>.

10. KOLÁŘ, Michal. *Ve škole: Šikana, nebo jen škádlení?*. Psychologie DNES. Únor 2010, 16. ročník, 2. číslo, s. 56-59. ISSN 1212-9607.
11. KOLÁŘ, Michal. *Školní šikanování: Sborník příspěvků z první celostátní konference Školní šikanování Konané na Pedagogické fakultě UP v Olomouci dne 30. 3. 2004* [online]. Praha: Společenství proti šikaně, 2004, 16.11.2009 [cit. 2010-03-09]. Proč se doposud nekonala konference pedagogů o problematice školního šikanování?, 72 s. Dostupné z WWW: <sikana.org>.
12. KYRIACOU, Chris. *Řešení výchovných problémů ve škole*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 152 s. ISBN 80-7178-945-3.
13. LOVASOVÁ, Lenka. HANUŠOVÁ, Jaroslava. HELLEBRANDOVÁ, Kateřina. *Děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka Bezpečí, 2005. 144 s. ISBN 80-239-4482-7.
14. MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009. 152 s. ISBN 978-80-247-2310-5.
15. MATĚJČEK, Zdeněk. *Výbor z díla*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 445 s. ISBN 80-246-1056-6.
16. *Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení*. Praha: MŠMT ČR, 2000. 12 s. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/pro-novinare/metodicky-pokyn-k-prevenci-a-reseni-sikanovani-mezi-zaky>>. Č.j. 24 246/2008-6.
17. MEZERA, Antonín. 41 procent žáků českých základních škol je obětí šikanování. *Britské listy: deník o všem, o čem se v České republice příliš nemluví* [online]. 1. 2. 2002, neuvedeno, neuvedeno, [cit. 2010-04-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.blisty.cz/art/9798.html>>. ISSN 1213-1792

18. ŘÍČAN, Pavel. JANOŠOVÁ, Pavlína. *Jak na šikanu*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010. 160 s. ISBN 978-80-247-2991-6.
19. *Společenství proti šikaně* [online]. 2004 [cit. 2010-03-09]. Sikana.org. Dostupné z WWW: <sikana.org>
20. TRAIN, Alan: *Nejčastější poruchy chování dětí: Jak je rozpoznat a kdy se obrátit na odborníka*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 200 s. ISBN 80-7178-503-2.
21. UDATNÁ, Jana. ŠATROVÁ, Ivana: *Minimalizace šikany in Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém: Sborník příspěvků z konference*. 1. vyd. Brno: Tribun EU, 2009. 270 s. ISBN 978-80-7399-857-8.
22. VANÍČKOVÁ, Eva. *Interpersonální násilí na dětech*. 1. vyd. Praha: Úřad vlády v rámci vládní kampaně Stop násilí na dětech, 2009. 40 s. ISBN 978-80-7440-001-8.
23. VÁGNEROVÁ, Marie. KLÉGROVÁ, Jarmila. *Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008. 538 s. ISBN 978-80-246-1538-7.
24. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. vyd. Praha: Portál, 2008. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4.
25. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: Dětství a dospívání*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.
26. VÝROST, Jozef. SLAMÉNÍK, Ivan. *Sociální psychologie*. 2. přepracované a rozšířené vyd. Praha: Grada Publishing, 2008. 408 s. ISBN 978-80-247-1428-8.

9. Přílohy

Seznam příloh

Příloha 1 - Vybrané metody využitelné pro diagnostickou, preventivní či terapeutickou práci s třídním kolektivem

Příloha 2 - Metodický pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení

Příloha 3 - Dotazník pro vyučující

Příloha 4 - Dotazník pro studenty

Příloha 1 – Vybrané metody využitelné pro diagnostickou, preventivní či terapeutickou práci s třídním kolektivem (převzato z knihy Stanislava Bendla: *Prevence a řešení šikany ve škole*)

Sandřin problém

Sandra s Vámi nechodí do třídy, ale je to vaše kamarádka. Jednoho dne nepřijde do školy a vy si myslíte, že je nemocná. V poledne se na ni jdete podívat domů, jak se jí daří a najdete ji, jak se dívá na televizi. Zdá se být v pořádku, ale když se jí zeptáte, jak jí je, začne brečet. Řekne vám, že jí dvě dívky z její třídy dělají ze života peklo a že už nemá odvahu jít do školy.

Prodiskutujte:

- a) Co byste Sandře poradili?
- b) Co byste mohli udělat, abyste jí pomohli?
- c) Co by Sandra mohla udělat příště?
- d) Co byste vy mohli udělat příště?

Postavičky

Učitel rozdělí žáky do dvou skupin, jejichž úkolem je obkreslit vždy jednoho z nich na arch papíru. Poté jedna skupina do obrysu píše, jaké vlastnosti by měl mít kamarád a druhá, jaké vlastnosti by kamarád mít neměl (zpočátku jde o to, nenásilně se dostat k problematice šikanování). Dalším úkolem skupiny je shodnout se, které z uvedených vlastností jsou ty 3 nejdůležitější. Skupiny si pak vymění místa a svoje obrázky si prohlédnou. Následuje diskuze.

Otázky k diskusi:

- * Bylo pro vás těžké vymyslet jednotlivé vlastnosti?
- * Shodli jste se snadno na jejich pořadí?
- * Zdá se vám, že některé skupině nějaká vlastnost chybí?
- * Která z uvedených záporných vlastností vám přijde nejnebezpečnější?
- * Objevuje se v záporných vlastnostech šikanování? (pokud by chybělo, následuje otázka: Kam si myslíte, že by patřilo šikanování a proč?)
- * Co si pod tímto pojmem představujete?
- * Uměli byste uvést nějaký příklad?
- * Kde si myslíte, že je hranice mezi kamarádkým „pošťuchováním“ a šikanou?

Vcítění se do rolí agresora a oběti šikany

Třída je rozdělena do dvojic – pokud možno tak, aby se žáci mezi sebou příliš dobře neznali, resp. spolu příliš nekomunikovali. Jeden z dvojice si stoupne na lavici (židli), druhý si sedne na zem. Všechny dvojice žáků provádějí danou činnost najednou. Po dobu tří minut (doba se přizpůsobí věku dětí) se beze slov dívají jeden druhému do očí. Následně se situace obrátí, tj. role agresora a oběti se vymění.

Poté se rozpoutá debata na téma šikana, která může být strukturována do několika myšlenkových okruhů. Učitel může diskusi „nastartovat“ pomocí připravených otázek:

- 1) *Jaké pocity jsi měl(a)? Jak ses cítil(a), když jsi stál(a) na lavici/seděl(a) na zemi?*
  - 2) *Ocitl(a) ses někdy v situaci, že jsi s někým vědomě jednal se stejným pocitem, jako bys tehdy stál na lavici? Jaké mohly být pocity toho druhého člověka? Jednal s tebou někdy někdo podobně? Proč si myslíš, že tak lidé jednají? Je to správné? Jak by ses zachoval(a), kdyby ses ocitla v roli oběti? Jak se ještě člověk může bránit takovému chování? Jak bys reagoval v pozici svědka šikany?*
- Debata by měla volně směřovat k otázce šikany a agresivity tak, aby děti samy vyvodily určité (uznávané) normy sociálního (společenského) chování, popř. se dozvěděly, jak se chovat v případě, že někdo tyto normy nerespektuje.*
- Učitel může nenásilně směřovat žáky k následujícímu shrnutí vyučovací jednotky, resp. obě části by se měly spojit myšlenkou: Na každém člověku je něco hezkého, hodnotného, a proto bychom si jeden druhého měli vážit a nikdy druhé nestavět do pozice „sedících na zemi“. Vytahovat se na slabší je projev zbabělosti. Sami bychom měli vědět, jak reagovat a kde hledat pomoc, když narazíme na člověka nebo skupinu lidí, kteří se snaží ostatním ubližovat (ovládat je mocí a silou) a jejich jednání včas rozpoznat.*

Vyvažování

Dva žáci zhruba stejné výšky a váhy si stoupnou proti sobě. Zaujmu stoj spatný, špičkami nohou se dotýkají. Pevně se uchopí za ruce a začnou se současně zaklánět, přičemž napínají své paže, až kam jim to umožňuje délka rukou. Aby nepadli, musí svou polohu neustále vyvažovat, jeden nemůže stát bez druhého. Nakonec se dostanou do rovnovážného stavu, kdy mají ruce maximálně natažené, kolena propnuta. Rovnovážený bod nejlépe vycítí, když zavrou oči. Poté se opět pomalu vracejí do výchozí pozice.

Příloha 2 – Metodický pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
Čj.: 28 275/2000-22

Věstník MŠMT č. 1/2001

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže č.j. 14 514/2000-51 platný od 1.1.2001 se systémově zaměřuje na celou škálu sociálně patologických jevů. Vymezuje minimální preventivní programy na úrovni škol a školských zařízení, role jednotlivých institucí a definuje funkci školního metodika prevence. Šikanování žáků škol a školských zařízení označuje za jeden z vážných negativních jevů.

Školy a školská zařízení mají mimořádnou odpovědnost za to, aby předcházely vzniku tohoto problému a aby se s ním odpovědně vyrovnávaly již při jeho vzniku. Poznatky jasně ukazují, že tam, kde se věnuje náležitá pozornost kvalitní prevenci šikanování, její výskyt významně klesá a nepřenáší se ani mimo školy a školská zařízení.

Dětsí a dospívající agresori se často stávají členy marginálních sociálních skupin, které pak v dospělosti mají zpravidla daleko více konfliktů se zákonem než ostatní. Dokážeme-li zastavit jejich agresivní chování v tomto věku, sníží se i riziko jejich kriminalizace v dospělosti.

Cílem předkládaného metodického pokynu je upozornit v návaznosti na výše uvedený předpis na závažnost šikanování, poskytnout pedagogickým pracovníkům základní informace o jeho projevech a napomoci hledat řešení těchto specifických problémů.

Čl. 1

Charakteristika šikanování

- (1) Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrožit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví.
- (2) Pocit bezpečí každého jedince je neodmyslitelnou podmínkou vytváření produktivního prostředí a dobrého sociálního klimatu školy. Všechny školy

a školská zařízení mají proto povinnost předcházet všem náznakům agresivity a všem způsobům šikanování mezi žáky a svěřenci. Šikanování nesmí být pracovníky školy v jakékoli formě akceptováno. Šikanování se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech školách. Probíhá nejčastěji mezi žáky ve stejné třídě či výchovné skupině a odehrává se v době přestávek, cestou do školy a ze školy nebo v době osobního volna. Škola či školské zařízení má jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky v době vyučování a školních akcí, a to podle § 27 nařízení vlády č. 108/1994 Sb. a podle Pracovního řádu pro zaměstnance škol a školských zařízení (např. čl. 2). Podle § 422 občanského zákoníku odpovídá škola nebo školské zařízení i za škodu způsobenou žákům v době vykonávání přechodného dohledu, tj. při vyučování a v přímé souvislosti s ním. Z tohoto důvodu pedagog musí šikanování mezi žáky neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.

- (3) Z hlediska trestního zákona může šikanování žáků naplňovat skutkovou podstatu trestných činů vydírání, omezování osobní svobody, útisku, ublížení na zdraví, loupeže, vzbuzení důvodné obavy, poškození cizí věci, znásilnění, kuplířství a pod.
- (4) Učitel nebo vychovatel, kterému bude znám případ šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřekažení trestného činu. V úvahu přicházejí i další trestné činy jako např. nadřzování či schvalování trestného činu, v krajním případě i podněcování. Skutkovou podstatu účastenství na trestném činu podle § 10 trestního zákona může jednání pedagogického pracovníka naplňovat v případě, že o chování žáků věděl a nezabránil spáchání trestného činu např. tím, že ponechal šikanovaného samotného mezi šikanujícími žáky apod.

Čl. 2

Projevy šikanování

Šikanování má ve svých projevech velice různou podobu s následky především na psychickém zdraví. Jejich znaky je možno rozdělit podle různých hledisek přibližně do následujících skupin :

- verbální přímé a nepřímé,
- fyzické přímé a nepřímé,
- aktivní a pasivní.

Za určitých okolností může šikanování přerůst až do forem skupinové trestné činnosti a v některých opravdu závažných případech nabýt i rysy organizovaného zločinu. Příklady znaků šikanování, které neustále přibývají, jsou uvedeny v příloze.

Čl. 3

Školy a školská zařízení v prevenci šikanování

- (1) Je nutné, aby se s podstatou, formami a nebezpečnými důsledky šikany jako antisociálního chování jedinců i skupin žáků seznámili všichni žáci, učitelé, vychovatelé, výchovní poradci, ředitelé škol a školní inspektoři. Žáci

i pedagogové by měli vědět, že tyto formy chování nejsou neškodnou legrací a zábavou, měli by být seznámeni zejména s negativními důsledky šikany, a to jak pro její oběti, tak pro její pachatele. Za zvlášť nebezpečnou je třeba považovat tendenci podceňovat počáteční projevy šikanování.

(2) **Každý pedagogický pracovník** na všech úrovních a typech škol ve výchovně vzdělávacím procesu vede důsledně a systematicky žáky a studenty k osvojování norem mezilidských vztahů založených na demokratických principech, respektujících identitu a individualitu žáka a rozvíjí zejména:

- pozitivní mezilidské vztahy a úctu k životu druhého člověka,
- respekt k individualitě každého jedince,
- etické jednání (humanita, tolerance),
- jednání v souladu s právními normami a s důrazem na právní odpovědnost jedince.

Všichni pedagogičtí pracovníci by měli využívat možností osobní, společenské amorální výchovy v prevenci šikanování a prohlubovat si své znalosti a dovednosti v tomto oboru. Důležité aktivity školy nelze spojovat jen s určitým vyučovacím předmětem nebo skupinou předmětů. To se týká zejména situací, kdy se žák učí přijímat všeobecné hodnoty společnosti, identifikovat se s nimi a jednat v jejich duchu v každodenním životě.

(3) Pedagogická centra a další subjekty poskytující další vzdělávání pedagogickým pracovníkům zajistí v tomto oboru podle úrovní a typu škol a podle akreditovaných programů toto vzdělávání výchovných poradců, školních metodiků prevence i dalších učitelů.

(4) Ředitelé škol a školských zařízení odpovídají za systémové aktivity školy v oblasti prevence šikanování a agresivity. Vychází se přitom z komplexního pojetí preventivní strategie, která je ve smyslu metodického pokynu ministra k prevenci sociálně patologických jevů součástí minimálního preventivního programu školy. V rámci účinné prevence šikanování je při přípravě a realizaci celoškolské (celoústavní) strategie důležité zejména:

- Zajistit účast školního metodika prevence a případně i dalších učitelů v akreditovaných kurzech k problematice šikanování. Školní metodik prevence bude zodpovídat za informovanost všech pedagogických pracovníků školy nebo školského zařízení o dané problematice. Bude se aktivně podílet na řešení případů šikanování a napomáhat svým kolegům zvládnout základní postup a strategii při řešení konkrétních situací. Doporučuje se seznámit pedagogické pracovníky mimo jiné též s informací MŠMT ČR č.j. 14 144/98-22 „Spolupráce škol a předškolních zařízení s Policií ČR při prevenci a při vyšetřování kriminality dětí a mládeže a kriminality na dětech a mládeži páchané“.
- Navodit úzkou spolupráci mezi žáky (svěřenci), rodiči a pedagogy a jasně vymežit možnosti oznamovat i zárodky šikanování (při zachování důvěrnosti takovýchto sdělení).
- Ve školním (ústavním) řádu jasně stanovit pravidla chování včetně sankcí za jejich porušení.
- Zajistit v souladu s pracovním řádem zvýšený a kvalitní dohled pedagogů o přestávkách, před začátkem vyučování, po jeho skončení i během osobního volna, a to hlavně v prostorách, kde k šikanování již došlo nebo kde by k němu mohlo docházet.
- Seznámit pedagogy se systémem školy pro oznamování a vyšetřování

šikanování, vést pečlivou evidenci všech případů agresivního chování a šikanování mezi spolužáky (školní metodik prevence, výchovný poradce).

- Aktivně zapojit do prevence šikanování i nepedagogické pracovníky.
- Zvyšovat informovanost pedagogů v této oblasti, doplňovat školní knihovnu o literaturu z oblasti problematiky agresivního chování a šikanování, organizovat semináře s odborníky zabývajícími se danou problematikou, začleňovat témata šikany do dalšího vzdělávání učitelů apod.
- Informovat pedagogy, žáky (svěřence) i rodiče o tom, co dělat v případě, když se dozvědí o šikanování (např. umístit na přístupné místo kontakty a telefonní čísla na instituce, které se problematikou šikanování zabývají, viz příloha č. 2 a 3).
- Spolupracovat s odbornými službami resortu školství (pedagogicko-psychologickou poradnou, střediskem výchovné péče a s dalšími odbornými pracovišti poradenských a preventivních služeb v regionu, poskytujícími odbornou konzultaci a psychologickou péči, s metodiky preventivních aktivit a s dalšími odborníky v regionu).

Čl. 4

Metody řešení šikanování

- (1) Odhalení šikany bývá někdy velmi obtížné i pro zkušeného pedagoga. Nejzávažnější negativní roli při jejím zjišťování hraje strach, a to nejen strach obětí, ale i pachatelů a dalších účastníků. Strach vytváří obvykle prostředí „solidarity“ agresorů i postižených.
- (2) Pro vyšetřování šikany lze doporučit strategii prováděnou v těchto pěti krocích:
  1. Rozhovor s těmi, kteří na šikanování upozornili a s oběťmi.
  2. Nalezení vhodných svědků.
  3. Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoli však konfrontace obětí a agresorů).
  4. Zajištění ochrany obětem.
  5. Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi.
- (3) Při výbuchu brutálního skupinového násilí vůči oběti, tzv. „školního lynčování“ je nutný následující postup:
  1. Překonání šoku pedagoga a bezprostřední záchrana oběti.
  2. Domluva pedagogů na spolupráci a postupu vyšetřování.
  3. Zabránění domluvě agresorů na křivé výpovědi.
  4. Pokračující pomoc a podpora oběti.
  5. Nahlášení policii.
  6. Vlastní vyšetřování.
- (4) Účastní-li se šikanování většina problémové skupiny, nebo jsou-li normy agresorů skupinou akceptovány, doporučuje se, aby šetření vedl odborník-specialista na problematiku šikanování (z pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, diagnostického ústavu, krizového centra apod.)

Čl. 5 Výchovná opatření

- (1) Pro potrestání agresorů lze užít následující běžná výchovná opatření:
  - Napomenutí a důtka třídního učitele, důtka ředitele, podmíněné vyloučení a vyloučení ze studia na střední škole.
  - Snížení známky z chování.
  - Převedení do jiné třídy, pracovní či výchovné skupiny.
  - Doporučení rodičům obětí i agresorů návštěvy v ambulancním oddělení střediska výchovné péče pro děti a mládež (dále SVP) nebo v nestátních organizacích majících obdobnou náplň činnosti jako SVP.
- (2) V mimořádných případech se užijí další opatření:
  - Doporučení rodičům na dobrovolné umístění dítěte do pobytového oddělení SVP, případně doporučení realizovat dobrovolný diagnostický pobyt žáka v místně příslušném diagnostickém ústavu.
  - Podání návrhu orgánu sociálně právní ochrany dítěte k zahájení řízení o nařízení předběžného opatření či ústavní výchovy s následným umístěním v diagnostickém ústavu.
  - Vyrozumění policejního orgánu, došlo-li k závažnějšímu případu šikanování.
- (3) Školské zařízení řeší tuto problematiku na základě opatření ve výchově, systému hodnocení svěřence zařízení popř. programu rozvoje osobnosti dítěte.^{1[1]}
- (4) Oběti šikanování se doporučuje nabídnout psychoterapeutickou péči PPP nebo jiného poradenského pracoviště.

Čl. 6 Spolupráce školy s rodiči žáků

Při podezření na šikanování žáka je nezbytná spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce a dalších pedagogických pracovníků jak s rodinou oběti, tak i s rodinou agresora. Nelze však předpokládat, že rodiče budou vždy hodnotit situaci objektivně, proto se doporučuje upozornit je na to, aby si všímali možných příznaků šikany a nabídnout jim pomoc. Při jednání s rodiči dbají pedagogičtí pracovníci na taktní přístup a zejména na zachování důvěrnosti informací. Pokud se rodiče setkají s příznaky šikanování (viz příloha č. 1), měli by se poradit s třídním učitelem, školním metodikem prevence, ředitelem školy, popř. psychologem, etopedem nebo jiným specialistou.

Čl. 7 Spolupráce školy se specializovanými a ostatními institucemi

- (1) Při předcházení případům šikany a při jejich řešení je důležitá spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce nebo zástupce

---

^{1[1]} Vyhláška č.64/1981 Sb., o školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy.

školy s dalšími institucemi a orgány, a to zejména ve zdravotnictví s pediatry, odbornými lékaři, psychiatrickou péčí, v oblasti soudnictví se soudci, obhájci a žalobci (také využívání alternativních trestů), v oblasti sociální péče s oddělením péče o rodinu a děti, s oddělením sociální prevence (možnost vstupovat do každého šetření, jednat s dalšími zainteresovanými stranami, s rodinou).

- (2) Při podezření, že šikanování naplnilo skutkovou podstatu přestupku nebo trestného činu, je ředitel školy nebo školského zařízení povinen oznámit tuto skutečnost Policii ČR.
- (3) Školy a školská zařízení jsou povinny bez zbytečného odkladu oznámit orgánu sociálně právní ochrany skutečnosti, které ohrožují žáka (svěřence), nebo že žák (svěřenec) spáchal trestný čin, popř. opakovaně páchá přestupky.^{2[2]}

Čl. 8

Závěrečné ustanovení

Tento pokyn nabývá účinnosti dnem 1.1.2001.

Mgr. Eduard Zeman, v.r.
ministr

V Praze dne 8. prosince 2000

---

^{2[2]} §6, §10 Zákona 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Příloha 3 – Dotazník pro vyučující

1) Jste ze strukturálního hlediska spokojen/a s množstvím času, který je ve Vašem předmětu/Vašich předmětech možno problematice šikany věnovat? (V případě negativní odpovědi prosím o krátké zdůvodnění a navržení lepší varianty.)

2) Vyjádřete prosím souhlas či nesouhlas s následujícími tvrzeními:

- a) Většina studentů 5. ročníků na PF JČU zná základy prevence šikany.
- b) Většina studentů 5. ročníků na PF JČU ví, jak jednat s obětí šikany.
- c) Většina studentů 5. ročníků na PF JČU ví, kam se v případě odhalení šikany obrátit o pomoc.

Příloha 4 – Dotazník pro studenty

DOTAZNÍK PRO STUDENTY 5. ROČNÍKŮ PF JČU

Dobrý den,

jmenuji se Martina Koupalová a jsem studentkou 3. ročníku oboru Psychologie na PF JČU. Dotazník, který Vám předkládám, je základem mé bakalářské práce na téma „Připravenost studentů 5. ročníků PF JČU k řešení problematiky šikany v praxi“. K vyplnění postačí označení zvolené odpovědi nebo krátké rozepsání. Dotazník je zcela anonymní a získaná data budou sloužit výhradně ke zpracování mé práce.

Předem Vám děkuji za spolupráci.

1. Myslíte si, že Vaše příprava na práci se šikanou proběhla na fakultě dostatečně?

a) ano

b) ne: (vysvětlete) .....

2. Víte, které předměty si můžete na PF JČU k přípravě na práci se šikanou zapsat?

a) ano: (vypište všechny, co znáte).....

.....

b) ne

3. Myslíte si, že Vy osobně jste na práci se šikanou teoreticky vybaven/a dostatečně?

a) ano: (odpověděl/a-li jste zároveň v 1. otázce „b) ne“, vysvětlete, kde jste tuto teoretickou výbavu získal/a:.....)

b) ne

4. Popište stručně vlastními slovy základy prevence šikany v třídním kolektivu (co byste udělali proto, aby šikana v třídním kolektivu nevznikla):

.....

.....

.....

5. Pokuste se prosím stručně popsat, jakým způsobem byste prováděli vyšetřování šikany při rozhovoru s obětí (kde, kdy, jak s ní jednat):

.....

.....

.....

6. Seřad'te pomocí pořadových číslic (1. krok => 5. krok) následující kroky tak, jak by měly za sebou následovat při vyšetřování šikany v třídním kolektivu:

- a) Nalezení vhodných svědků: .....
- b) Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi: .....
- c) Zajištění ochrany obětem: .....
- d) Rozhovor s informátory a oběťmi: .....
- e) Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky: .....

Pokud chcete, svou volbu vysvětlete:

.....
.....
.....

7. Mezi které 2 kroky vyšetřování byste zařadili konfrontaci oběti/í a agresora/ů a proč?

.....
.....

8. Jaké těžkosti a komplikace vyšetřování při řešení šikany ve třídě očekáváte? (můžete označit více odpovědí)

- a) agresor lže a zapírá
- b) oběť lže a zapírá
- c) svědci lžou a zapírají
- d) rodiče oběti si nepřejí vyšetřování a potrestání pachatelů
- e) rodiče agresorů obviňují oběti a svědky ze lži
- f) bagatelizace problému ze strany pedagogického sboru, nedůvěra vůči oběti

9. Víte, koho požádat o diagnostickou a terapeutickou pomoc v případě zjištění závažné formy šikanování ve třídě?

- a) ano: (doplňte koho) .....
- b) ne

10. Náprava závažné formy šikanování ve třídě spočívá v intenzivní práci především s:

- a) agresorem
- b) obětí
- c) celým kolektivem

Mockrát děkuji za pomoc a přeji hodně štěstí u státnic a spokojenost v praxi! :o)